

DE GESCHORENE EN DE SCHEERSTER

De vrouw in de straatrepressie na de Tweede Wereldoorlog

CAROLIEN VAN LOON *

“OORLOG IS EEN MANNENZAAK, GEEN VROUWENZAAK”. IN *GONE WITH THE WIND*, DE FILM WAARUIT DIT CITAAT IS GEPLUKT, WERDEN OORLOG EN OORLOGSVOERING IN EERSTE INSTANTIE ALS MANNELIJKE KWESTIES BESCHOUWD. VOOR SCARLETT O’HARA EN ANDERE VROUWEN IN DE FILM STOND TROUWEN MET DE JUISTE MAN HOGER GERANGSCHIKT OP HUN PRIORITEITENLIJSTJE DAN DE AMERIKAANSE BURGEROORLOG ¹. DEZE VISIE LEEFDE NIET ENKEL OP HET GROTE SCHERM. ZE VERTAALDE DE HEERSENDE OPVATTINGEN VAN DE JAREN 1930 DIE REEDS TIJDENS DE 19DE EEUW GEMEENGOED WAREN. OOK VANDAAG HEERST DIT IDEE NOG BIJ VELEN. DE MANNELIJKE SOLDAAT TREKT NAAR HET FRONT TERWIJL DE ECHTGENOTE EN MOEDER THUIS ANGSTIG ZIJN TERUGKOMST AFWACHTEN. DE OORLOGEN VAN DE 20STE EEUW HEBBEN DIT BEELD ECHTER STERK GENUANCEERD. STRATEGISCHE EN PSYCHOLOGISCHE OORLOGSVOERING DEDEN HUN INTREDE WAARDOOR DE GRENZEN TUSSEN HET SLAGVELD EN HET THUISFRONT VERVAAGDEN. VROUWEN BLEVEN NIET PASSIEF. TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG WERDEN ZE GEMOBILISEERD VOOR DE OORLOGSINDUSTRIE EN HIEPEN ZE ALS VERPLEEGSTERS AAN HET FRONT. IN DE BEZETTE EUROPESE GEBIEDEN TRADEN ZE IN HET VERZET, ALSOOK IN DE COLLABORATIE. BIJ DE BEVRIJDING KREGEN DEZE COLLABORATRICES NET ZOALS MANNELIJKE COLLABORATEURS VERGELDINGSACTIES TE VERDUREN.

I. De straatrepressie in Vlaanderen opgeëist door Vlaams-nationalisten

Hoevel de straatrepressie na de Tweede Wereldoorlog en de rol die vrouwen daarin spelen in onze buurlanden Nederland en Frankrijk reeds onder de wetenschappelijke loep zijn genomen, zijn deze thema’s voor België, Wallonië en Vlaanderen grotendeels braakliggend terrein ². Luc Huyse spendeerde er slechts zes pagina’s aan in zijn standaardwerk over de Belgische repressie ³. Verder raakten enkele auteurs zoals Jacques de Launay, Jan Neckers, Frederic Dumon en Martin Conway het

1 Citaat uit de film *Gone with the Wind* (1939). MARGARET RANDOPH HIGONNET (red.), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven/London, 1987, p. 1.

2 De straatrepressie in Nederland kwam aan bod in volgende werken: AUGUST DAVID BELIFANTE, *In plaats van Bijltesdag. De Geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*, Assen, 1978; KOOS GROEN, *Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland*, Weesp, 1984; PETER ROMIJN, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van ‘foute’ Nederlanders, 1945-1955*, De Haan, 1989; MONIQUE DIEDERICH, “‘Moffenmeiden’. Nederlandse vrouwen en Duitse militairen 1940-1945”, in *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 20. Strijd om seksualiteit*, Amsterdam, 2000, p. 41-64. Volgende Franse literatuur heeft als thema de vrouw in de straatrepressie na de Tweede Wereldoorlog: ALAIN BROSSAT, *Les Tondues. Un carnaval moche*, Levallois-Perret, 1992; LUC CAPDEVILLE, “‘La collaboration sentimentale’: antipatriotisme ou sexualité hors-normes? Lorient, mai 1945”, in *Les Cahiers de l’Institut d’Histoire du Temps Présent*, 31, 1995, p. 67-82; FABRICE VIRGILI, *La France “virile”. Des femmes tondues à la libération*, Parijs, 2000.

3 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België. 1942-1952*, Leuven, 1991.

thema wel zijdelings aan, maar behandelden ze het niet diepgaand⁴. Wilfried Pauwels beperkte zijn onderzoek voornamelijk tot de illegale interneringen in de directe bevrijdingsperiode⁵. In zijn doctoraat besprak Antoon Vrints de straatrepressie in een bredere context van publiek geweld⁶.

De straatrepressie na de Tweede Wereldoorlog komt in enkele studies dus wel aan bod, maar vormt zo goed als nooit de hoofdmoot van het onderzoek. Wel schreef Francis Balace er een zeer opmerkelijk artikel over waarbij hij zelfs aandacht opbracht voor de specifieke situatie van vrouwen. In deze tekst vermeldde hij echter zijn bronnen niet, waardoor de nieuwsgierigheid van de lezer aangescherpt wordt⁷. Met dit onderzoek tracht ik een eerste stap te zetten om de wetenschappelijke leemte met betrekking tot de studie van de straatrepressie op te vullen.

In tegenstelling tot de schaarste in wetenschappelijke studies, is literatuur over de staatrepressie van de hand van getroffenen alles behalve zeldzaam. Uiteraard zijn deze werken verre van ongekleurd. Een boek zoals *Uit het zwartboek der zwarten* puilt uit van de gruwelijkheden die incivieken ondergingen in straatgeweld en in de interneringskampen⁸. Literatuur vanuit Vlaams-nationalistische hoek eigende zich deze verhalen en zo ook het thema van de straatrepressie toe. Een aanzienlijke politisering van het onderwerp was het gevolg. De studies ademen de geest van de koningskwestie en het anticommunisme ten tijde van de koude oorlog uit. Ze stellen de repressie gelijk aan een heksenjacht tegen het Vlaams-nationalisme. Dezelfde literatuur beeldt de Vlaamse, vernederde vrouw uit als ultieme veruitwendiging van deze anti-Vlaamse repressie. Haar lijden tijdens de volkswoede overtreft dat van de Vlaamse mannen.

De Vlaams-nationalistische priester Renaat de Muylt schreef onder het pseudoniem Nemrod: “Zelfs sterke mannen waren feitelijk weerloos in de handen van de overmacht. Maar onuitsprekelijk en onbeschrijfbaar is het menselijke, morele en lichamelijke lijden

---

4 JACQUES DE LAUNAY, *La Belgique à l'heure allemande*, Brussel, 1977, p. 325-326; JAN NECKERS, “Wit en zwart”, in JAN NECKERS, *De bevrijding*, Antwerpen/Amsterdam, 1984, p. 76-85; FRÉDÉRIC DUMON, “La répression de la collaboration avec l'ennemi (1944-1952)”, in *La Revue générale : pour l'humanisme des temps nouveaux*, 131, 1996, p. 63-64; MARTIN CONWAY, “Justice in Post-War Belgium. Popular Passions and Political Realities”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2, 1997, p. 7-34.

5 WILFRIED PAUWELS, *De verdachten van september '44. Illegale interneringen tijdens de repressie*, Antwerpen, 1990.

6 ANTOON VRINTS, *Het theater van de straat. Publiek geweld, respectabiliteit en sociabiliteit (ca. 1910-1950)*, Gent, proefschrift Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent, 2006.

7 FRANCIS BALACE, “Les hoquets de la liberté”, in FRANCIS BALACE (red.), *Jours de guerre. Jours libérés II*, Brussel, 1995, p. 7-134.

8 A. BROUWERS, *Uit het zwartboek der zwarten*, Antwerpen, 1945. Naast dit bekende werk, bestaat er nog heel wat literatuur van de hand van getroffenen; NEMROD [RENAAT DE MUYL], *Het feest van de haat : kollaboratie – verzet- repressie – amnestie*, Antwerpen, 1984; MARK GRAMMENS, *Herinneringen aan oorlog en repressie*, Brussel, 1985; THEO BROUNS, *Dagboek van mijn gevangenisleven (28 oktober 1944-28 maart 1946)*, Antwerpen, 1969.

COLLABORATIE IN VLAANDEREN VERGETEN EN VERGEVEN?

ERIC CORIJN [RED.]

GITA DENECKERE

BRUNO DE WEVER

ANNE GRAUWELS

PIETER LAGROU

DIRK LUYTEN

MARC REYNEBEAU

LIEVEN SAERENS

HERMAN VAN GOETHEM

PAUL VERBRAEKEN

MANTEAU
UITGEVERIJ

- Deze foto van een kaalgeschoren vrouw is zo vaak gepubliceerd dat het een symbool van de problematiek collaboratie / repressie is geworden.

van meisjes en vrouwen en van kinderen. Wie zal de innerlijke waardigheid en adel begrijpen van een Vlaamse vrouw die aan haar man vertelde dat de littekens op haar lichaam voortkwamen van zweren, terwijl het de merken waren van martelingen die een verzetsheld haar met brandende sigaretten deed ondergaan. ... Wie spreken wil over het onnoembare lijden in deze tijd heeft niet alleen het recht over concentratiekampen te spreken. Miljoenen vrouwen en zelfs kleine meisjes werden door de kommunistische troepen als minder dan concentratiegevangenen behandeld. Eindeloos mishandeld, verkracht en vaak nog vermoord. Het Russische overwinningsmonument te Wenen draagt in de volksmond de naam : de onbekende verkrachter”⁹. Hieruit spreekt het beeld van de passieve, weerloze, Vlaamse vrouw die nood heeft aan de bescherming van actieve, Vlaamse mannen.

Ook tal van historische studies dragen onbewust bij tot dit eenzijdige slachtofferbeeld van de vrouw. Zo gebruikten onder andere Jan Neckers in zijn studie over de Belgische repressie en Wilfried Pauwels die de illegale interneringen onderzocht, foto’s van kaalgeschoren vrouwen als illustratie bij hun werk¹⁰. Eveneens beelden waarin vrouwen werden kaalgeschoren uit de reportages over de Tweede Wereldoorlog van Maurice de Wilde en uit de bekende fictiefilm *Hiroshima mon amour* van Alain Renais, droegen bij tot dit slachtofferbeeld. De slachtoffervrouw moest in deze prenten steeds het onderspit delven tegen een (verzets-) man die haar had aangehouden, geschoren en tentoongesteld. Op deze wijze bevestigde hij zijn mannelijke dominantie.

In genderstudies gaan net stemmen op om af te stappen van een eenzijdige klemtoon op de vrouw als slachtoffer. De positie van de vrouw is in realiteit vaak complexer. Ook het benadrukken van seksueel oorlogsgeweld waarin de vrouw enkel slachtoffer is, produceert een beeld dat meerdere onderzoekers achter zich willen laten¹¹. De vernederde, Vlaamse vrouw als ultiem slachtoffer van de straatrepressie biedt een sterk vereenvoudigd beeld. In het volgende neem ik deze stereotypering onder de loep en ga ik op zoek naar enige nuancering. Aandacht gaat uiteraard uit naar het kaalscheren van collaboratrices, maar ook op de vraag of Vlaamse, incivieke vrouwen op andere wijzen in de straatrepressie werden gestraft, wordt ingegaan. Wanneer deed deze volkswoede zich voor? Wie waren de agressors en welke motieven hadden ze? Welke vorm nam het ritueel van het kaalscheren aan en wat betekende dit? In eerste instantie wil ik deze vragen beantwoorden voor het arrondissement Brugge en de provincie West-Vlaanderen. Een voorstudie van de landelijke pers leerde me immers dat vele gevallen van straatrepressie zich hier hadden voorgedaan. Daarnaast tracht ik het fenomeen ook in zijn bredere Vlaamse context te vatten.

9 NEMROD [RENAAT DE MUYT], *Het feest van de haat...*, p. 75.

10 JAN NECKERS, “Wit en zwart...”; WILFRIED PAUWELS, *De verdachten van september ’44...*

11 MARJAN SCHWEGMAN, “Oorlogsgeschiedschrijving en seksueel geweld. Het probleem van de historisering van het vrouwelijk slachtofferschap”, in *Sekse en Oorlog. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 15*, Amsterdam, 1995, p. 39.

II. Vat krijgen op de straatrepressie

Inzicht krijgen in de straatrepressie wordt bemoeilijkt door problemen met het vinden van geschikt bronnenmateriaal. Vele structuren die normaliter een houvast bieden bij historisch onderzoek waren geheel afwezig of in wederopbouw tijdens de chaotische bevrijdingsdagen waarin de straatrepressie zich afspeelde. Zo is het Brugse stadsarchief niet op de hoogte van wat er met grote delen van het gemeentelijke, politionele en rijkswachterarchief uit deze periode gebeurd is. De persrollen van landelijke en regionale kranten startten vaak pas enkele dagen na de uittocht van de Duitse bezetter. De pers rapporteerde dan ook niet over de concrete voorvallen van straatrepressie die zich afspeelden op die eerste bevrijdingsdag.

Om deze problemen tot op zeker hoogte te omzeilen, hanteer ik een uitgebreide waaier van bronnen. Zowel landelijke als regionale West-Vlaamse kranten vormen een eerste ingang¹². Verder bieden de rapporten van de regionale veiligheidsofficieren van het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid (HCLV, SOMA) zeer relevante informatie aan¹³. De veiligheidsofficier François Louis Ganshof reisde heel het land door en schetste de plaatselijke situaties in een kladschriftje¹⁴. Ook een enquête over de Tweede Wereldoorlog met de West-Vlaamse clerus levert handige informatie op over de straatrepressie¹⁵. Egodocumenten zoals brieven en dagboeken bieden een kans om de gebeurtenissen te benaderen vanuit het perspectief van de individuele tijdgenoot¹⁶. Naast deze meer traditionele, geschreven bronnen, betekenen beeldende getuigenissen een enorme hulp om inzicht te krijgen in de praktijk van het kaalscheren van collaboratrices. Foto's, maar ook films presenteren met één opname meer informatie dan af te leiden valt uit vele geschreven getuigenissen¹⁷. Al dit bronnenmateriaal wordt op twee uiteenlopende, maar complementaire wijzen verwerkt.

12 Alle kranten werden vanaf hun eerste publicatie na de bezetting tot en met 31 oktober 1945 doorgenomen. De landelijke kranten zijn : *De (Nieuwe) Gentenaar*, *De Nieuwe Gazet*, *De Rode Vaan*, *De Volksgazet*, *Het Laatste Nieuws* en de *Vooruit*. De West-Vlaamse regionale kranten zijn : *De Koerier*, *Het Burgerwelzijn*, *Journal de Bruges et de la province*, *Vlaamsch Weekblad*. *West-Vlaanderen*. *Weekblad der bevordering van nijverheid, handel en wetenschap in West-Vlaanderen* en het *Woensdagblad*.

13 In juli 1943 richtte de Londense regering dit Hoog Commissariaat op. Het herstellen van de orde en veiligheid in België vormde de voornaamste taak van deze tijdelijke instelling. Voor elke provincie werd een veiligheidsofficier belast met het rapporteren over de situatie ter plekke aan de Hoog Commissaris, Walter Ganshof van der Meersch. [SOMA. Archief van het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid (HCLV)].

14 SOMA. *Archives partielles de F.-L. Ganshof concernant 1940 (e.a. CRAB) et la libération (Haut Commissariat pour la Sécurité de l'État)*.

15 SOMA. *Correspondance catholique du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête 'l'Église' 1940-1945 du CEGES, 1978-1988*.

16 Relevante ego-documenten zijn consulteerbaar in het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-Nationalisme (ADV N), het SOMA en het stadsarchief in Brugge.

17 Foto's zijn afkomstig uit het SOMA, het ADV N, het documentatiecentrum van het Koninklijk Museum van het Leger en van de Krijgsgeschiedenis en uit de stadsarchieven in Brugge en Antwerpen. Films worden bewaard door TELEVOX, de cinematografische dienst van het Belgische leger en door de redactie van *Histoires* van de Vlaamse Radio en Televisieomroep (VRT).

Om een eerste idee te krijgen van de straatrepressie in Vlaanderen en het verloop ervan te bepalen, is een kwantitatieve methode aangewezen. Alle voorvallen van straatrepressie aangetroffen in de uiteenlopende bronnen worden genoteerd en geteld. Maar liefst 2380 feiten van straatrepressie zijn opgespoord voor Vlaanderen. Uiteraard is deze kwantitatieve methode voor kritiek vatbaar. Niet alle voorvallen van straatrepressie worden immers vermeld in de bronnen. Een exacte weergave van het aantal feiten en het verloop van de straatrepressie in Vlaanderen is dan ook onmogelijk. Wel kunnen enkele trends met betrekking tot de straatrepressie, het verloop ervan en de rol van vrouwen erin geschetst worden. Een tweede tekort van de kwantitatieve methode is dat de cijfers en trends geen diepgaand begrip en inzicht bieden in de betekenissen van de gegenderde praktijken van straatrepressie. Een semiotische benadering van het kaalscheren van vrouwen, de gegenderde repressievorm bij uitstek, kan deze leemte opvullen.

Deze semiotische of historisch antropologische benadering sluit aan bij de visie van Clifford Geertz¹⁸. Geïnspireerd door zijn ideeën, beschouw ik het kaalscheren van collaboratrices als een betekenisgenererende praktijk. Via een gedetailleerde beschrijving, *a thick description*, wordt op zoek gegaan naar de symbolische inhoud van het kaalscheren. Deze inhoud vertelt niet enkel iets over het gedrag. Hij biedt tevens inzicht in de Vlaamse context, cultuur en samenleving in de bevrijdingsperiode. Ook Fabrice Virigili, die het kaalscheren van collaboratrices in Frankrijk onder de loep nam, hanteerde deze semiotische aanpak. Hij had oog voor de details van het ritueel en plaatste deze in het kader van de bevrijdingsdagen gezien als de overgang naar een nieuw regime. In dit nieuwe regime herbevestigden de Franse mannen met het kaalscheren van ‘collaboratrices’ hun dominantie¹⁹.

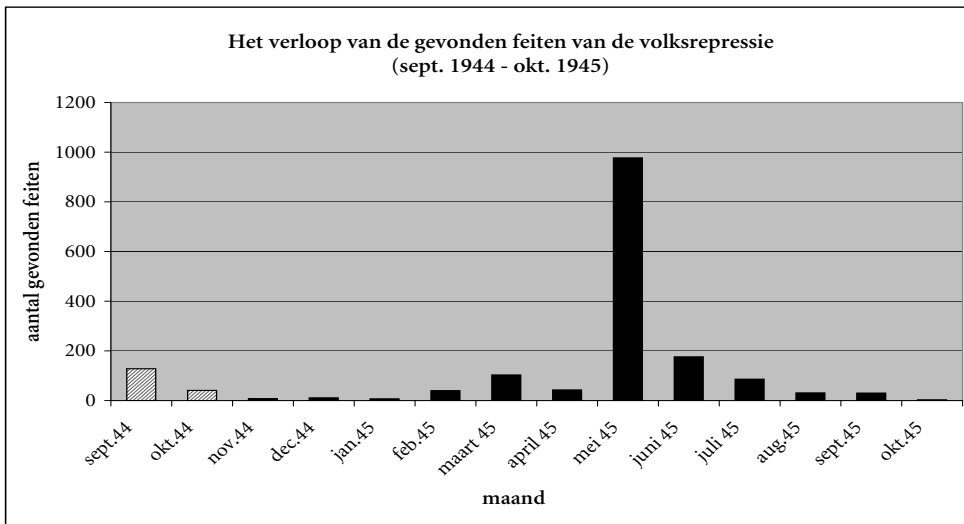
Tot slot rest nog een conceptuele keuze. De Belgische wetenschappelijke en Vlaams-nationalistische literatuur hanteert zowel het begrip straat- als volksrepressie. Deze laatste term draagt het idee van ‘het volk’ als een homogene entiteit in zich. Een dergelijk volk bestaat echter enkel in de verbeelding. Daarenboven is het concept zeer normatief. Met de repressiefeiten oordeelde ‘het volk’ over collaborateurs. Aangezien deze veroordelingen uitgingen van ‘het homogene volk’ zijn de repressiedaden als het ware gelegitimeerd. Om deze normatieve connotatie uit de weg te gaan, gaat mijn voorkeur uit naar de term straatrepressie. Dit begrip richt zich op een uiterlijk kenmerk, namelijk repressiefeiten die zich op straat of in de bredere publieke ruimte voordeden. Buiten repressiedaden die zich letterlijk op straat afspeelden, bestonden er ook tal van tussenvormen. Zo kon een deel van de straf plaatsvinden in een verzetslokaal of speelde het voorval zich achter de gesloten deuren van een interneringskamp af. Naast tussenvormen met betrekking tot het uiterlijke plaatskenmerk, zijn er ook duidelijke verschillen in de vormen en intensiteit die de straatrepressie aannam.

¹⁸ In “*The interpretation of cultures*” komt de benadering van Clifford Geertz duidelijk tot uiting. CLIFFORD GEERTZ, *The interpretation of cultures*, London, 1993.

¹⁹ FABRICE VIRIGILI, *La France “virile”...*

III. De straatrepressie in haar verschillende gedaanten

Een ruwe schets van het verloop van de straatrepressie kan bekomen worden door voor elke maand het aantal opgespoorde repressiedaden in een staafdiagram voor te stellen ²⁰.

* Door de leemten in de bronnen zijn de resultaten voor september en oktober 1944 sterk vertekend. Het aantal feiten van straatrepressie dat teruggevonden werd voor deze maanden kan dan ook niet zonder meer vergeleken worden met het aantal opgespoorde feiten voor de andere maanden.

Deze diagram voor de periode september 1944-oktober 1945 draagt enkele problemen in zich. Het gebruikte bronnenmateriaal is immers niet homogeen doorheen heel de periode. Voor september 1944 en in mindere mate voor oktober 1944 zijn de bronnen heel wat beperkter dan voor de latere bevrijdingsmaanden. Zoals reeds aangehaald, begonnen kranten pas enkele dagen na de eigenlijke bevrijding terug te publiceren. Hierdoor verschenen de persverslagen over de eerste bevrijdingsdagen en de straatrepressie die zich toen afspeelde, pas enkele dagen na het vertrek van de bezetter. De artikels bleven dan ook zeer algemeen. Daar waar de kranten in mei 1945 de specifieke aantallen van repressiedaden benadrukten, haalden ze geen cijfers aan voor de

²⁰ De voorvallen van straatrepressie zijn afkomstig uit alle gehanteerde bronnen. Een meer uitgebreide bespreking van de kwantitatieve methode is opgenomen in mijn licentiaatsverhandeling. Hier onderzocht ik tevens de spreiding van de straatrepressie in Vlaanderen en de verschillen tussen stad en platteland (CAROLIEN VAN LOON, *De Roep van de straat. Een gegenderde studie naar de volksrepressie na de Tweede Wereldoorlog. West-Vlaanderen en het Brugse onder de loep genomen*, Brussel, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Vrije Universiteit Brussel, 2004, p. 30-48).

De vrouw in de straatrepressie

- Een Duitsgezinde vrouw bij het begin en tijdens van het kaalscheren. Het gezicht op de linkerfoto van de gekrenkte vrouw is een icoon geworden voor menig voorstander van amnestie voor de slachtoffers van de repressie.
(Foto SOMA nrs. 28292 en 28298, rechten voorbehouden)

repressiefeiten in september 1944. Mogelijk werd net tijdens deze eerste bevrijdingsdagen zwaar afgerekend met collaborateurs. Zo werden de ‘landverraders’ in Brugge vooral op 12 september 1944, de eerste bevrijdingsdag van deze stad, onder handen genomen. De volgende dag was de rust reeds in grote mate teruggekeerd ²¹.

Ook de veiligheidsofficieren van het Hoog Commissariaat voor ’s Lands Veiligheid bleven beknopt over de straatrepressie in de eerste bevrijdingsmaand. Hun aandacht ging vooral uit naar de verzetsgroeperingen en de urgente dreiging van het machtsvacuüm. Rijkswachtverslagen bewaard in het archief van het Hoog Commissariaat vormden vanaf november 1944 een zeer rijkelijke bron. Voor september 1944 was echter geen enkel rijkswachtverslag opgenomen in het archief. De ordediensten werkten tijdens deze eerste bevrijdingsdagen immers nog niet naar behoren.

Vanaf november is het gebruikte bronnenmateriaal heel wat homogener. De situatie was voor een groot deel terug genormaliseerd. Kranten verschenen dagelijks en

²¹ SOMA. *Archives partielles de F.-L. Ganshof concernant 1940 (e.a. CRAB) et la libération (Haut Commissariat pour la Sécurité de l’État). “La situation à Bruges. 14 septembre 1944”.*

de ordediensten produceerden hun gebruikelijke processen-verbaal. Ondanks het bronnenprobleem voor september, werd er toch een aanzienlijk aantal feiten van straatrepressie dat zich in deze maand afspeelde, opgespoord. Rekening houdend met de leemtes in de bronnen ligt het reële aantal repressiedaden voor deze bevrijdingsmaand waarschijnlijk nog hoger.

Het bronnenprobleem voor september en oktober 1944 houdt verband met de staat van anomie die toen in België heerste. Met het vertrek van de Duitse bezetter ontstond een machtsvacuüm in België. De Londense regering was sterk in aanzien gedaald bij de Belgische bevolking. Die was de besluiteloosheid van de regering in mei 1940 niet vergeten en bestempelde het bewind als laf vanwege zijn terugtrekking op een veilige afstand van het oorlogsgevaar. Ter plaatse werden VNV-burgemeesters, -schepenen en -ambtenaren uit hun ambt ontzet als ze zelf niet reeds de benen hadden genomen. Loyale burgemeesters die op post bleven, vormden een uitzondering op de regel.

Van ordehandhavers die een zeker gewicht in de schaal konden leggen, was geen sprake. De Duitse bezetter had de Belgische rijkswacht voorafgaand aan zijn terugtrekking ontwapend. Daarenboven waren vele Nieuwe Orde-gezinden geïnfiltrerd in de politie- en rijkswachtkorpsen²². Ook hun verplichte participatie aan verscheidene controleacties gedurende de bezetting had hen niet bepaald populariteit bijgebracht. Op de buitenlandse bevrijders kon men niet rekenen voor de ordehandhaving. Dit vormde immers een interne zaak. Het verzet stond in september klaar om deze gezagsleemte op te vullen. Verzetsleden namen het aanhouden van verdachte Belgen dan ook gretig op zich. In deze staat van anomie barstte de feestvreugde los.

Men vierde de bevrijding met zo goed als niets. Het Belgische rood-geel-zwart kleurde de straten. Gebouwen van Duitse instanties werden ontsierd met namaakgalgen, poppen of werden zelfs vernield. Elke aanduiding van de bezettende macht moest eraan geloven. En riepen zij die heulden met de vijand niet net de meest levendige herinneringen op? Eigendommen, huizen, winkels, ... van verdachte mannen en vrouwen werden gemarkeerd met hakenkruisen en opschriften. Inboedels werden op straat gegooid en vernield door omstanders. Echte en vermeende collaborateurs werden aangehouden en opgeleid door de straten langs tierende mensenmenigtes. Sommige 'onvaderlandsen' kregen tevens klappen toebedeeld en verdachte vrouwen werden publiekelijk kaalgeschoren. Na september liet de volkswoede nog geregeld van zich horen in oktober. Meerdere gemeenten werden dan ook pas bevrijd in deze herfstmaand.

In november 1944 leken de straten kalmer. Van volledige rust was echter geen sprake. Zo bleven voedsel- en brandstofbevoorrading ook na de komst van de geallieerden een probleem. Wanneer familieleden en vrienden van geïnterneerde incivieken

---

22 SOMA. HCLV, "Rapport sur l'activité du Haut Commissariat à la Sécurité de l'État", p. 29 (map 2544).

voedselpakketten naar de opgesloten ‘onvaderlandsen’ brachten, stak dit de ogen van de ‘brave’ burgers uit en kwam het meermaals tot open conflicten en rellen²³. Met het Ardennenoffensief bevond de oude bezetter zich vanaf 16 december terug op Belgische bodem. De aanwezigheid van Duitsgezinden op vrije voet en hun mogelijke complotten wekten aanzienlijke onrust. De gerechtelijke repressie lag onder vuur in de landelijke en regionale pers. Misnoegdheid en verontwaardiging omtrent de voorlopige invrijheidstellingen van geïnterneerden nam in de winter van 1944-1945 aanzienlijk toe²⁴.

Gedurende november-december 1944 en januari 1945 verstoorden nachtelijke aanslagen tegen eigendommen van echte en vermeende ‘onvaderlandsen’ dan ook de broze kalmte. De onrust vertaalde zich tevens in aanplakbrieven die collaborateurs expliciet aanmaanden hun woonplaats binnen de 48 uur te verlaten. In april 1945 maakten inwoners van Deinze zelfs ketelmuziek rond de woning van twee ex-geïnterneerden om hun misnoegdheid over de voorlopige invrijheidstellingen te uiten²⁵. De spanning nam toe. Volgens de luitenant-generaal van de Belgische rijkswacht, Oscar-Eugène Dethise, kreeg een revolutionair klimaat de overhand. In combinatie met de terugkomst van politieke gevangenen uit de nazi-kampen beloofde dit weinig goeds²⁶.

Vanaf april keerden steeds meer politieke gevangenen uit de nazi-kampen terug. Via hen werd de burgerbevolking rechtstreeks geconfronteerd met de werkelijke gruwelijkheden van de oorlog. Terugkerende gevluchte incivieken arriveerden met dezelfde treinen als de plaatselijke helden in hun woonplaats. Verontwaardiging over de mensonwaardige kampen en de directe confrontatie met incivieken vormden de druppel die de emmer deed overlopen. Het aantal nachtelijke aanslagen tegen eigendommen van ‘onvaderlandsen’ nam toe²⁷. Grootscheepse massabetogingen met duizenden participanten en vernielingen van inboedels waren het gevolg. Collaborateurs kregen weerom klappen

23 SOMA. HCLV. Toestand in de gemeenten. Brugge. “Verslag omtrent de algemene toestand. Door Kapitein-Commandant Luyckx, Commandant van de territoriale Rijkswachtgroep te Brugge, aan den heer Gouverneur van West-Vlaanderen en aan den Commandant van de Provincie, 4 oktober 1944” (map 1017); “Onbewust een gevaar”, in *Vlaamsch Weekblad*, 5.5.1945, p. 3; “Brugge. De zuivering in het Brugsche”, in *Rode Vaan*, 18.10.1944, p. 2.

24 SOMA. HCLV. Gerecht. Reacties tegen collaborateurs. Algemeen. “Brief van de Auditeur-Generaal, aan de minister van Binnenlandse Zaken en Minister van Justitie, 6.3.1945” (map 1293); Toestand in de gemeenten. Brugge. “Plaatselijke toestand tussen 16 en 23 december 1944, 23 december 1944” (map 1017).

25 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborators. Oost-Vlaanderen. Correspondentie met de Ministers van Landsverdediging, Justitie en Binnenlandse Zaken. “Uittreksel uit verslag dd. 7.4.45 van de Commandant der provincie Oost-Vlaanderen bij brief van de Hoog Commissaris aan de Minister van Justitie en Minister van Landsverdediging, 17 april 1945” (map 1307).

26 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen de collaborators. Algemeen. “Rapport omtrent de aanslagen tegen de incivieken. Van Luitenant-Generaal Dethise, Commandant van het rijkswachtkorps, aan de Auditeur-Generaal, 4 april 1945” (map 1293).

27 CAROLIEN VAN LOON, *De roep van de straat...*, p. 44.

toebedeeld en vrouwen werden kaalgeschoren. In Oostende werd een voormalige SS'er de dokken in geworpen met de dood als gevolg²⁸. Ook in de septemberdagen waren verdachten gestorven tijdens de straatrepressie. Gekend zijn bijvoorbeeld de moorden op de VNV'ers Paul Romsée, overste van de bevoorradingscontrole te Limburg en de Aalstenaar Herman Vos²⁹.

Niettemin bleef deze vorm van straatrepressie in Vlaanderen eerder beperkt. Luc Huyse sprak van enkele tientallen doden voor heel België. Luc De Vos vermeldde een honderdtal sterfgevallen en ondanks de sterke gekleurdeheid van zijn verhaal vernoemde Nemrod het relatieve lage getal 117 voor België. Zelf registreerde ik voor Vlaanderen niet meer dan 24 slachtoffers in de bronnen. Deze cijfers lijken op het eerste zicht in schril contrast te staan met de aantallen voor Frankrijk. De Gaulle sprak van 10.000 doden en verschillende historici schatten het aantal tussen de 30.000 en 100.000³⁰. Marcel Baudot en het *Comité d'histoire de la Seconde Guerre mondiale* nuanceerden deze cijfers. Ze baseerden zich op een breed bronnenonderzoek en vonden voor 76 departementen 7.300 doden terug. Ongeveer 80 % van deze feiten speelden zich af tijdens de bezetting. Slechts 15 tot 25 % deed zich voor na de bevrijding en was dus een vorm van straatrepressie³¹.

Rond V-day, 8 mei 1945, bereikte de tweede golf van straatrepressie duidelijk een hoogtepunt in Vlaanderen³². Als reactie op de mei-uitbarsting gaf minister Van Glabbeke op 12 mei het bevel om over te gaan tot de aanhouding van verdachte incivieken wier aanwezigheid in de straten onrust veroorzaakte³³. Het aantal voorvallen van straatrepressie daalde vrijwel meteen. Half mei was de woede geluwd. Hoewel de straatrepressie zich in de daaropvolgende maanden hier en daar nog manifesteerde, was de grootste uitpatting na 16 mei duidelijk achter de rug³⁴.

28 "Rond de Vrijlating van verdachten. Nog Incidenten in gans het Land. Te Oostende een S.S.-man in de dokken geworpen. – De burgemeester van Zandhoven gedood. De bevolking van Oostende wierp een S.S in het water", in *De Nieuwe Gazet*, 16.5.1945, p. 1; "Het volk maakt korte metten met de zwarten. SS-schurk te Oostende in de dokken gegooid. Kort en goed", in *Vooruit*, 17.5.1945, p. 1.

29 SOMA. *Archives partielles de F. - L. Ganshof concernant 1940 (e.a. CRAB) et la libération (Haut Commissariat pour la Sécurité de l'État)*. "Les mouvements de résistance en Flandre Orientale. 8 novembre 1944"; "De terechtstelling van VNV'ers te Tongeren. Hoe de feiten gebeurden", in *Volksgazet*, 22.9.1944, p. 2.

30 LUC HUYSE & STEVEN DHONDT, *Onverwerkt verleden...*, p. 43; LUC DE VOS, *De bevrijding van Normandië tot de Ardennen*, Leuven, 1994, p. 99; NEMROD [RENAAT DE MUYT], *Het feest van de haat...*, p. 81; CAROLIEN VAN LOON, *De roep van de straat...*, p. 41-42.

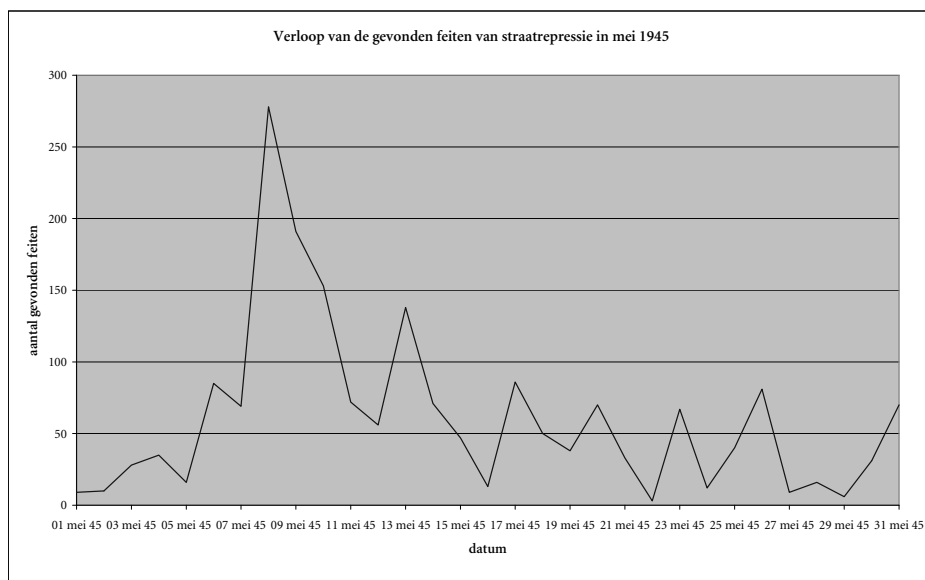
31 HENRY ROUSSO, *Vichy. L'événement, la mémoire, l'histoire*, Parijs, 2001, p. 497-503.

32 CAROLIEN VAN LOON, *De roep van de straat...*, p. 47.

33 "De zuivering in ons land. Arrestaties en incidenten", in *Vooruit*, 15.5.1945, p. 1; "Rond de vrijlating van verdachten. Nog incidenten in gans het Land. Kalmte", in *De Nieuwe Gazet*, 16.5.1945, p. 1.

34 Voor elke maand vanaf juni 1945 tot en met september 1945 werden nog feiten van straatrepressie gevonden.

De vrouw in de straatrepressie

Vernielingen en plunderingen van eigendommen, nachtelijke aanslagen, aanplakbrieven, mishandeling en het kaalscheren van vrouwen behoorden tot de meest voorkomende vormen van straatrepressie. Met uitzondering van het kaalscheren haalden de bronnen eerder mannen- dan vrouwennamen aan als slachtoffers. Maar stellen dat vrouwen enkel werden getroffen door het kaalscheren en niet door de andere vormen van straatrepressie gaat niet op. Zo werd in Ronse de woning van een vrouw, gehuwd met een Duitser, getroffen door een handgranaat³⁵. Op 4 mei vernielde een menigte de inboedel van vier vrouwen³⁶ en de namen van verschillende vrouwen prijkten op aanplakbrieven. Daarenboven scholen achter de opgegeven mannelijke slachtoffers vaak vrouwen. Een rijkswachtersverslag dat rapporteerde over een aanslag tegen een woning gaf bijna steeds enkel de naam van de mannelijke eigenaar op. Uiteraard trof de daad ook zijn echtgenote en/of kinderen. Zo werd bijvoorbeeld op 10 mei 1945 in Brugge het huis van een ‘onvaderlands’ gezin grondig onder handen genomen. Zowel het rijkswachtersverslag als de regionale pers vernoemden enkel de naam van de man. Zijn echtgenote was leidster bij de vrouwenwerken van de DeVlag geweest. Ook zij had collaboratiefeiten op haar geweten en werd dus door de plunderingen van hun huis

35 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. West-Vlaanderen. Politie- en rijkswachtersverslagen. “Rijkswachtersverslag, compagnie Gent, district Oudenaarde, brigade Ronse. Buitengewone gebeurtenis te Ronse. 15 juli 1945” (map 1309).

36 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Antwerpen. Politie- en rijkswachtersverslagen. “Rijkswachtersverslag. Compagnie Mechelen. District Turnhout. Brigade Hoogstraten. Buitengewone gebeurtenis te Hoogstraten. 5 mei 1945” (map 1297).

hiervoor gestraft³⁷. Duidelijk is dat vrouwen werden blootgesteld aan alle vormen van straatrepressie die mannen ondergingen. Zij werden net zo goed getroffen door het vernielen van eigendommen en aanslagen tegen hun woning. Ze werden net als mannen opgeleid en op aanplakbrieven aangemaand om hun woonplaats te verlaten.

Een straf enkel voorbehouden voor mannelijke landverraders bestond niet. Een vorm van straatrepressie uitsluitend voor collaboratrices wel, namelijk het kaalscheren. Slechts zeer uitzonderlijk werden ook de hoofdharen van mannen weggeschoren. Zo toonde een foto, genomen in Wervik, negen kaalgeschoren individuen, onder wie drie mannen (foto, zie verder)³⁸. Dit vormde echter de enige aanuiding dat ook mannen deze straf in Vlaanderen ondergingen. In eerste instantie bleef het kaalscheren een specifiek vrouwelijke straf. Hoewel deze vorm van straatrepressie het meest in het oog sprong, werden vrouwen dus ook op andere wijzen gestraft. Op basis van welke beschuldigingen werd overgegaan tot deze repressiedaden ?

IV. 'Onvaderlandse' vrouwen gestraft als moeder, echtgenote en als liefde van de Duitser

Niet alle bronnen halen de motivaties van de daders aan voor de straatrepressie. Rijkswachtverslagen over aanslagen en vernielingen van eigendommen uiten echter wel vaak de verdenkingen van de daders tegen de belaagden³⁹. In mindere mate geven ook krantenartikelen en getuigenissen van de plaatselijke clerus aanduidingen over de motivaties van de daders⁴⁰. Mannelijke getroffenen werden veelal beschuldigd van lidmaatschap van de DeVlag en het VNV. Soms werden ze gestraft als voormalig lid van de SS of als Oostfrontstrijder. Verdenkingen van politieke, ideologische en militaire collaboratie vormden dus vaak de motivatie van de mensen die overgingen tot straatrepressie tegen mannen. Voor de straatrepressie gericht tegen vrouwen worden deze collaboratiefeiten minder snel als motivatie opgegeven. Dit neemt uiteraard niet weg dat de vrouwen mogelijk dergelijke feiten op hun geweten hadden. De bronnen schuiven dit echter zelden als beschuldiging tegen hen naar voren.

37 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. West-Vlaanderen. Rapporten van de Veiligheid van Staat. “Wanordelijkheden en gewelddaden tegen Duitsgezinden in de provincie West-Vlaanderen. Rapport van Van Kerckvoorde aan De Groote Hubert. 12 mei 1945” (map 1304); KURT RAVYTS & JOS RONDAS, *Het Brugse 1940-1945. Deel 1. Collaboratie en Verzet*, Kortrijk, 2001, p. 288.

38 ADVN. Foto. “*Libération de Wervicq. La tonte comme rite purificateur, pour les hommes aussi, septembre 1944*” (VFSCC 12). Zie ook dezelfde foto in SOMA (foto nr. 28300).

39 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. West-Vlaanderen. Politie- en rijkswachtverslagen (map 1305); SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Antwerpen. Politie- en rijkswachtverslagen (map 1297); SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Oost-Vlaanderen. Politie- en rijkswachtverslagen (map 1309); SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Limburg. Politie- en rijkswachtverslagen (map 1319).

40 SOMA. *Correspondance catholique du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête 'l'Église' 1940-1945 du CEGES, 1978-1988.*

De onvaderlandse daden van een echtgenoot, echtgenote of kind vormden een andere motivatie om over te gaan tot straatrepressie⁴¹. Slechts één man die gestraft werd voor de daden van zijn incivieke eega, is teruggevonden⁴². Bij repressiedaden gericht tegen vrouwen vormde dit echter een vaak voorkomende motivatie. Zo werd de woning van een vrouw belaagd met explosieven omdat haar kinderen lid waren geweest van het VNV⁴³. Ook Josephine en mevrouw Debaut moesten boeten voor de onvaderlandse gezindheid van hun zonen met aanslagen tegen hun huis⁴⁴. Daarnaast werden verschillende vrouwen geveiseerd voor de daden van hun incivieke partner die reeds geïnterneerd was⁴⁵. De weduwe van Omer Vanhaecke boette voor de daden van haar overleden man met een aanslag tegen haar woning⁴⁶. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van incivieke vrouwen die werden gestraft in hun rol van echtgenote en moeder. Bij de verdenkingen ten aanzien van kaalgeschoren vrouwen lag de nadruk echter in eerste instantie op een andere vorm van collaboratie.

Informatie over de motivaties voor het kaalscheren van vrouwen en over de praktijk in het algemeen, blijft in geschreven bronnen vrij schaars. Geen enkel krantenartikel, noch de verslagen van het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid die verhalen over de bevrijdingsdag te Brugge, vermelden het kaalscheren van vrouwen. Een film van de bevrijdingsdag in de West-Vlaamse stad toont echter hoe een kaalgeschoren jonge vrouw werd opgeleid⁴⁷. Daarnaast vertelde een getuige dat kaalgeschoren vrouwen

---

41 Sporadisch wordt ook economische collaboratie aangehaald als verdenking, maar dit blijft beperkt. Daarenboven bestaan hiervoor geen opvallende verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke slachtoffers. Daarom wordt die verdenking hier niet besproken.

42 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Oost-Vlaanderen. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswachtverslag, compagnie Gent, district Oudenaarde, brigade Ronse. Buitengewone gebeurtenis voorgevallen te Ronse” (map 1309).

43 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. West-Vlaanderen. Rijkswacht- en politieverlagen. “Rijkswachtverslag, compagnie Kortrijk, district Kortrijk, brigade Herseaux. Verslag ener buitengewone gebeurtenis voorgevallen te Herseaux. Aanslag op een gebouw met explosieven. 10 mei 1945” (map 1305).

44 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Limburg. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswachtverslag. Compagnie Tongeren. District Tongeren. Brigade Borgloon. Verslag ener buitengewone gebeurtenis voorgevallen te Borgloon. 20 juli 1945” (map 1321); Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Oost-Vlaanderen. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswachtverslag. Compagnie Dendermonde. District Geeraardsbergen. Brigade Zandbergen. Verslag ener Buitengewone gebeurtenis te Zandberge. 2 mei 1945” (map 1309).

45 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Limburg. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswachtverslag. Compagnie Tongeren. District Genk. Brigade Asch. Verslag ener Buitengewone gebeurtenis te Asch. 16 juli 1945” (map 1321); Gerecht – reacties tegen collaborateurs. Limburg. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswacht. Compagnie Tongeren. District Tongeren. Brigade Borgloon. Verslag ener Buitengewone gebeurtenis te Borgloon. 12 mei 1945” (map 1321).

46 SOMA. HCLV. Gerecht – reacties tegen collaborateurs. West – Vlaanderen. Politie- en rijkswachtverslagen. “Rijkswachtverslag, compagnie Brugge, district Brugge, brigade Beernem. Verslag ener buitengewone gebeurtenis voorgevallen te Beernem. Aanslag op eigendommen. 20 mei 1945” (map 1305).

47 VRT. Brugge op de bevrijdingsdag, 12.9.1944.

• Kaalgeschoren vrouwen en mannen in het West-Vlaamse Wervik, september 1944. Het is de enige aanduiding dat in Vlaanderen ook mannen deze straf ondergingen. (Foto SOMA nr. 28300, rechten voorbehouden)

werden tentoongesteld op de erkertribune van de stadshallen⁴⁸. Luc Schepens, in 1944 een zevenjarige Bruggeling, vermeldde in zijn boek dat jonge vrouwen kaal werden geschoren op de grote markt⁴⁹. En Joseph Coppieters, een tijdgenoot, bevestigde deze gebeurtenissen in zijn dagboek⁵⁰.

Documenten van de hand van overheden of geschreven bronnen toegankelijk voor een breed publiek zwijgen dus opvallend over deze praktijken. Wanneer een krantenartikel dan toch spreekt over het kaalscheren is dit vaak met enige schroom. Deze terughoudendheid komt tevens naar voren in de rijkswachtverslagen voor het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid. Aanslagen worden tot in detail beschreven. Waar de bommen werden geplaatst, vanuit welke positie de handgranaten werden gegooid, hoeveel kogelgaten de muur vertoonde na de aanslagen. Het staat allemaal te lezen in de gedetailleerde processen-verbaal. Wanneer ze rapporteren over het kaalscheren van vrouwen daarentegen blijft het beperkt tot één beknopte zin. "Twee vrouwen die met de Duitsers gelopen hadden, werden kaalgeschoren"⁵¹. Niet meer, maar ook niet minder.

⁴⁸ Mij meegedeeld door Andries Van den Abeele.

⁴⁹ LUC SCHEPENS, *Brugge bezet. 1914-1918. 1940-1945. Het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen*, Tielt, 1985, p. 9.

⁵⁰ Stadsarchief Brugge, "Dagboek Joseph Coppieters".

⁵¹ Deze zin komt uit het rijkswachtverslag over een gebeurtenis te Achel, waar o.a. 2 vrouwen werden kaalgeschoren. SOMA. HCLV. Gerecht - reacties tegen collaborateurs. Limburg. Rijkswachtverslagen. "Rijkswachtverslag, compagnie Hasselt, district Bree, brigade Hamont. 10 mei 1945" (map 1321).

Uit dit citaat valt immers reeds de motivatie voor het kaalscheren op te maken. De twee vrouwen in kwestie hadden met de Duitsers gelopen, waren hun liefjes geweest. Vaak zijn de beschuldigingen tegen de vrouwen explicieter op het seksuele gericht. Joseph Coppieters meldde: “*on coupe les cheveux de certaines femmes très compromises*”⁵². De vrouwen werden gestraft omdat ze te inschikkelijk, te gewillig waren geweest voor de Duitse soldaten. Andere bronnen gebruiken dan weer de termen *intieme relaties* of *ongewenste omgang* met de Duitse soldaten of officieren⁵³. Deze seksuele collaboratie stond in de volksmond bekend als *horizontale collaboratie*. De socialistische krant *Vooruit* hanteerde het begrip alsof de betekenis algemeen gekend was. De cryptische terminologie laat dan ook weinig aan de verbeelding over. “Ge weet misschien nog hoe het er hier aan toeging in de eerste dagen der bevrijding: wanneer men een horizontale collaboratrice te pakken kreeg en dan ging haar coiffuur er aan”⁵⁴.

Dat seksueel ‘wangedrag’ bestraft werd met het kaalscheren van de beschuldigde vrouwen is verre van nieuw. Reeds in de middeleeuwen werd het haar van meisjes van slechte zeden en van overspelige echtgenoten geschoren. Tijdens de oorlog van 1870-1871 werden vrouwen die relaties hadden aangeknoopt met de Pruisische bezetter van de haren beroofd⁵⁵. Ook na de Eerste Wereldoorlog werden in Noord-Frankrijk en in Vlaanderen Duitsgezinde meisjes op een soortgelijke manier gestraft. Sommige scheerders, geschorenen en omstanders van 1944 herinnerden zich het kaalscheren in de bevrijdingsdagen van 1918 nog⁵⁶.

Dat seksueel ‘wangedrag’ en een seksuele collaboratievorm met het kaalscheren werden bestraft, is niet zonder betekenis. Het scheren van de hoofdharen van de vrouwen als straf is immers zelf seksueel geladen. De haren vormen een belangrijke symbolische component voor de identiteit. Enerzijds zijn hoofdharen zeer persoonlijk. Ze vormen immers een deel van het lichaam. Anderzijds zijn ze ook publiek. Hoofdharen zijn niet enkel zeer zichtbaar, maar er heersen ook conventies over de betekenissen die aan haren worden gehecht. Zo worden vrouwen geïdentificeerd met lange manen en mannen eerder met korte kapsels. Haren helpen dus een man van een vrouw te onderscheiden. Ze dragen bij tot seksuele differentiatie. Lange haren behoren tot de typische uiterlijke

52 Stadsarchief Brugge, “Dagboek Joseph Coppieters”.

53 Enkele voorbeelden hiervan zijn: SOMA. *Correspondance catholique du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête 'l'Église' 1940-1945 du CEGES, 1978-1988*. “Latruwe Firmin” en “Lampaert Henri”.

54 “In 20 lijnen. Dames aan den leiband”, in *Vooruit*, 25.5.1945, p. 1.

55 FRANCIS BALAGE, “Les hoquets de la liberté...”, p. 88; FABRICE VIRGILI, *La France “virile”...*, p. 230-234.

56 JEAN-YVES LE NAOUR, “Femmes tondues et répression des ‘femmes à boches’ en 1918”, in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 47, 2000, 1, p. 148-148; LAURENCE VAN YPERSELE, “Sortir de la guerre, sortir de l'occupation. Les violences populaires en Belgique au lendemain de la Première Guerre mondiale”, in *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 83, 2004, p. 67-71; SOMA. “Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944, p. 161”; “In 20 lijnen. Dames aan den leiband”, in *Vooruit*, 25.5.1945, p. 1.

kenmerken van vrouwelijkheid. Gekende mythologieën en sprookjes zoals *Lorelei* en *Raponsel* karakteriseren lange manen als vrouwelijk⁵⁷. Door het kaalscheren van vrouwen in de straatrepressie na de Tweede Wereldoorlog werden de beschuldigden in hun vrouw zijn geraakt en zo seksueel gemarkeerd.

Daarenboven vormen de hoofdharen een belangrijk verleidingsinstrument van de vrouw. Met het kaalscheren werden de collaboratrices dan ook ontwapend. Het zou "...haar den lust ontnemen om te proberen onder de officieren van het Britsche leger haar net uit te gooien"⁵⁸. Door het scheren van de haren zou de oncontroleerbare lust, de seksuele drift van de collaboratrice, aan banden worden gelegd. Het seksuele sprak dus uit de straf zelf. Het kaalscheren en *horizontale collaboratie* waren en zijn op deze manier nog steeds met elkaar verbonden. Een vrouw die wordt kaalgeschoren was per definitie schuldig aan horizontale collaboratie. Slechts twee maal werd dit stereotype lichtjes tegengesproken. Een jong meisje werd de haren afgeschoren omdat ze lid was van het Vlaamsch Instituut voor Volksdans en Volksmuziek en een tweede jonge vrouw vanwege haar Dietsche Meisjesscharen-activiteiten⁵⁹. Beide jongerenorganisaties vormden een onderdeel van de Nationaal Socialistische Jeugd Vlaanderen, de jeugdafdeling van het Vlaamsch Nationaal Verbond. Andere bronnen die over het kaalscheren van deze twee meisjes verhaalden, gaven als motivatie te intieme relaties met Duitse soldaten en ongewenste omgang met de bezetter op⁶⁰. Dit doet de vraag rijzen of het kaalscheren van de vrouwen een straf vormde voor seksuele collaboratie of dat het eerder een seksuele straf voor collaboratie betrof en vrouwen zo tot seksualiteit werden gereduceerd.

Een soortgelijke vraag kan gesteld worden met betrekking tot de vrouwen die werden gestraft voor de collaboratie van hun kinderen en echtgenoot. Hadden ze geen eigen collaboratiefeiten op hun geweten, behalve het hebben van incivieke kinderen en echtgenoten? En in hoeverre werden ze in realiteit voor die feiten gestraft? Oplossingen voor deze twee problemen lijken ver zoek. Feit en fictie zijn voor ons, maar ook voor tijdgenoten onlosmakelijk met elkaar verbonden. De beelden leidden hun eigen leven. Vrouwen werden niet gestraft voor politieke, ideologische en militaire collaboratiefeiten. Dit was enkel van toepassing op mannen. Zij bedreven de politiek, debatteerden, namen de wapens op tegen de vijand, leidden de lokale besturen... Met andere woorden, zij bevolkten de openbare ruimte. Vrouwen hoorden hier niet thuis. De wortels van deze

57 ANTHONY SYNOTT, "Shame and Glory : A Sociology of Hair", in *The British Journal of Sociology*, 38,1987, 3, p. 383.

58 "Van alles wat. 'Heur haar af !'", in *De Nieuwe Gazet*, 25.9.1944, p. 2.

59 SOMA : "Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944, p. 160-161"; Foto's repressie. Vlaams DMS meisje te Tessenderlo. Oktober 1944.

60 SOMA. *Correspondance catholique du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête 'l'Eglise' 1940-1945 du CEGES, 1978-1988*. "Latruwe Firmin" en "Lampaert Henri".

scheiding gaan terug tot de 18de eeuw waarin de verschillen tussen vrouw en man steeds meer verankerd werden in een determinerende, biologische visie. Het grote onderscheid lag in de rol van de vrouw als moeder. Dit was haar natuurlijke taak. Dergelijke visie had heel wat maatschappelijke en politieke gevolgen. Zo had de zwakke, passieve vrouw en moeder nood aan actieve, mannelijke bescherming en diende ze zich terug te trekken uit de publieke sfeer⁶¹. Volgens de dominante visie van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw hoorden vrouwen dan ook enkel in de privé-sfeer thuis. Logischerwijs sloten de collaboratiefeiten waarvan zij beschuldigd werden aan bij dit private domein. Het hebben van een Duits lief, de rol van moeder en echtgenote behoorden tot deze privé-sfeer.

V. Het kaalscheren van nabij bekeken

Vrouwelijke collaboratrices ondergingen dus alle vormen van straatrepressie waarmee ‘onvaderlandse’ mannen kregen af te rekenen. Hiernaast werden ze tevens blootgesteld aan een specifieke straf voor vrouwen, het kaalscheren. De betekenissen achterhalen die in deze straf schuil gaan, is niet gemakkelijk. Geschreven bronnen geven immers niet veel geheimen prijs omtrent het kaalscheren van vrouwen.

Zwijgzame bronnen

Weinig documenten verhalen over het kaalscheren van ‘collaboratrices’ en indien ze dit toch doen, blijft de informatie vaak tot een minimum beperkt. Ik ben dan ook slechts negentig kaalgeschoren vrouwen op het spoor gekomen. Dit vormt een kleine 3,8 % van het totaal aantal gevonden feiten van straatrepressie. Daarenboven is één derde van de kaalgeschoren vrouwen via foto’s en films getraceerd. De voorvallen van het kaalscheren van vrouwen op het spoor gekomen via geschreven bronnen blijven dus beperkt. Ondanks de magere oogst zijn er toch duidelijke indicaties dat het een veel voorkomende praktijk betrof. De wijze waarop de redacteur in bovenstaand citaat uit de socialistische krant *Vooruit* over de *horizontale collaboratrice* verhaalde, doet vermoeden dat een breed publiek op de hoogte was van de praktijk.

Te Torhout werden tijdens de eerste bevrijdingsdagen zeven vrouwen kaalgeschoren. Onder dwang van verzetsleden van het communistische Onafhankelijkheidsfront paradeerden ze in de gemeente rond terwijl ze Duitse en Vlaamse liederen zongen. Toeschouwers stroomden toe en schrokken er niet voor terug de vrouwen uit te maken

---

61 MARGO BROUNS & MAREI ZWINKELS, “Arbeid, zorg en autonomie”, in MARGO BROUNS, MIEKE VERLOO & MARIANNE GRUNELL (reds.), *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines*, Bussum, 1995, p. 263; MINEKE BOSCH, “Vrouwelijke vruchtbaarheid en mannelijke melkproductie; Aletta Jacobs en Catharina van Tussenbroek over lichaam en leven”, in KAAT WILS (red.), *Het lichaam (m/v)*, Leuven, 2001, p. 148-150.

voor hoeren⁶². De toenmalige onderpastoor die wel de plunderingen en vernielingen op de bevrijdingsdag te Torhout beschreef, repte met geen woord over dit voorval⁶³. Gezien het spektakelgehalte van de parade lijkt het onwaarschijnlijk dat de gebeurtenissen onopgemerkt aan de onderpastoor voorbij zouden zijn gegaan. Daarenboven liet de Torhoutse burgemeester op 18 september een aanplakbrief uithangen waarop stond te lezen dat één ieder die zich nog zou inlaten met het kaalscheren van echte of vermeende collaboratrices zich diende te verantwoorden voor het gerecht. Ook dit wees op de gekendheid van het fenomeen⁶⁴. Het hiervoor genoemde voorbeeld van Brugge toonde evenzeer aan dat publieke en breed toegankelijke bronnen zwegen over het kaalscheren van collaboratrices op de grote markt. Naast de stiltes in de bronnen, gaan ook Belgische, historische studies niet diep in op het fenomeen van het kaalscheren. Waarom dit zwijgen? Ligt een verklaring mogelijk in het idee dat de geschoren vrouw uit het collectief geheugen gebannen is? Het sneuvelen van een soldaat is ingeschreven in de logica van een oorlog en vormt dan ook een deel van onze collectieve herinnering van die oorlog. Een kaalgeschoren vrouw uit de bevrijdingsdagen past echter niet in de oorlogscodes en valt mogelijk daarom net buiten onze collectieve herinnering.

Het collectieve geheugen kan gedefinieerd worden als een reconstructie, het zich selectief eigen maken van elementen uit het verleden. Dit gebeurt volgens de behoeften van het heden. Het collectief geheugen wordt gecreëerd door een sociale groep die eerst de beelden of representaties van het verleden selecteert en vervolgens zo organiseert dat ze worden aanvaard door individuen als zijnde hun eigen herinnering. Op deze manier, door het structureren van de representaties van het verleden, wordt een collectief bewustzijn, een collectieve identiteit gecreëerd⁶⁵. In dit licht gezien, zou de representatie van de geschoren vrouwen reeds buiten de selectie van de beelden van het verleden vallen en individuen zouden zich de kaalgeschoren vrouwen dan ook niet als herinnering hebben toegeëigend. In praktijk lijkt dit echter zeer onwaarschijnlijk. Immers, wanneer men in Vlaanderen navraag doet over de straatrepressie, is het vaak net de kaalgeschoren vrouw die wordt opgeworpen als herinnering. Daarenboven dient dit beeld dikwijls als visuele voorstelling van de repressie. Denk maar aan historische studies omtrent de repressie die een foto van een kaalgeschoren vrouw als illustratie weergeven. Het beeld is bij velen op het netvlies gebrand. Dit wetende lijkt het moeilijk te besluiten dat het kaalscheren van *horizontale collaboratrices* geen deel uitmaakt van ons collectief geheugen. Het kan dan ook niet als verklaring dienen voor het uitblijven van Belgische en Vlaamse studies naar het fenomeen.

---

62 KURT RAVYTS & JOS RONDAS, *Het Brugse, 1940-1945. Deel 2. Bevrijding en straatreureur*, Kortrijk, 2001, p. 229-230.

63 SOMA, *Correspondance catholique du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête 'l'Église' 1940-1945 du CEGES, 1978-1988*. "De Gruytere Jozef".

64 KURT RAVYTS & JOS RONDAS, *Het Brugse...*, p. 230.

65 NANCY WOOD, *Vectors of Memory. Legacies of Trauma in Postwar Europe*, Oxford, 1999, p. 1-2.

Het collectief geheugen organiseert echter tevens het vergeten of beter gezegd het ‘intentioneel’ negeren van bepaalde elementen uit ons verleden. Deze elementen vormen voor Pierre Nora *les lieux d’oubli*, gebeurtenissen die men ontwijkt vanwege de angst voor hun enorm verstorend karakter. Als men het kaalscheren van de vrouwen tijdens de bevrijdingsdagen invult als een dergelijke *lieu d’oubli*, lijkt een antwoord op het probleem te dagen. Het scheren van *horizontale collaboratrices* viel niet te verzoenen met de oorlogscodes. Het was volgens Alain Brossat zelfs in tegenspraak met de normen van de samenleving, de beschaving⁶⁶. Hoewel het verglijden van dergelijke normen deels verklaard kon worden door de voorafgaande jaren van oorlog en bittere levensomstandigheden, kwamen deelnemers mogelijk later tot dit besef en werden ze vervuld met een schaamtegevoel, een collectieve schroom. Dit schaamtegevoel spreekt tevens uit de stiltes in de bronnen. Ze verhalen gedetailleerd over andere aspecten van de straatrepressie, maar dat ene ligt te pijnlijk. Enerzijds is deze schaamte gemakkelijk te verklaren door de seksuele geladenheid van het onderwerp. Dit gold zeker voor tijdgenoten. Maar ook het overtreden van de oorlogscodes, droeg bij tot de schroom. Na de bevrijdingshysterie gaf dan ook niemand toe een scheerder of omstander te zijn. Het kaalscheren van de *horizontale collaboratrices* behoort voor de daders, het verzet en omstanders zo tot de wereld van de taboes.

Geweld tegen de passieve en weerloze vrouw was uit den boze. Vandaar dat Vlaams-nationalisten net de kaalgeschoren vrouw kozen om de uitwassen van de repressie te benadrukken. Niet de actieve, beschermende Vlaamse man die vermoord werd tijdens de straatrepressie werd uitvergroot door het Vlaams-nationalisme. Nemrod bleef dan ook bescheiden in het aantal doden van de straatrepressie. Het ultieme lijden was dat van de Vlaamse vrouw. Met het geweld tegen en het kaalscheren van Vlaamse vrouwen benadrukten de Vlaams-nationalisten de normoverschrijding van de tegenstander. Daarom net werd de kaalgeschoren vrouw als icoon van de anti-Vlaamse repressie uitvergroot. Deze uitvergroting staat in schril contrast met het taboe bij de daders, het verzet en aanhangers van het verzet. Het Vlaams-nationalisme heeft de kaalgeschoren vrouw opgeëist en het uitvergroete beeld is het overheersende discours in Vlaanderen geworden. Dit is een specifiek Vlaams verhaal. Collaboratie kon hier na de Tweede Wereldoorlog onderdak vinden bij een nationalistische beweging die door een brede laag van de bevolking werd gedragen. De beeldvorming van de repressie als anti-Vlaams, waarin de kaalgeschoren vrouw als ultiem slachtoffer werd voorgesteld, ging haar eigen leven leiden en werd aanvaard door een groot deel van de publieke opinie in Vlaanderen⁶⁷. In andere landen zoals Frankrijk lag de situatie anders. De subcultuur van incivieken blootgesteld aan repressie en straatrepressie werd niet overgenomen door

⁶⁶ ALAIN BROSSAT, *Les tondues...*, p. 205.

⁶⁷ MARNIX BEYEN, “Zwart wordt van langsom meer de zwartgezinde massa’ De Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000”, in JOSÉ GOTOVITCH & CHANTAL KESTELOOT (reds.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Bruxelles, 2002, p. 117; ANTOON VRINTS, *Het theater van de straat...*, p. 456.

een bredere bevolkingslaag. Het slachtofferverhaal inzake de repressie leeft minder in Frankrijk en het ultieme slachtofferschap van de kaalgeschoren vrouw is dan ook geen Frans relaas. In Vlaanderen is de kaalgeschoren vrouw terecht gekomen in de spanning tussen de uitvergroting en de wereld van taboes, maar is ze geenszins verbannen uit het collectief geheugen.

Gelukkig kunnen de zwijgzame geschreven bronnen aangevuld worden met beeldende herinneringen aan de straatrepressie. Foto- en filmmateriaal brengen de praktijken van het kaalscheren van vrouwen nauwkeurig in beeld. De combinatie van beeldende en geschreven bronnen reikt toch heel wat informatie over het kaalscheren aan. Dit laat toe een duidelijker beeld te krijgen van het ritueel en de levende ideeën over de getroffen vrouw.

Het stereotype beeld van de *horizontale collaboratrice*

De beschuldigingen gericht aan de *horizontale collaboratrices* gingen vaak verder dan het hebben van één enkel Duits lief. De vrouwen werd promiscuïteit verweten. In Oostduinkerke stond een meisje bekend als “publiek schandaal”. Ze had immers “gans den oorlog met Duitse soldaten verkeerdt”⁶⁸. Blijkbaar had dit meisje niet slechts één Duits lief gehad, maar fladderde ze gedurende heel de oorlog van de ene naar de andere soldaat. Overigens, ook de vrouwen van incivieke mannen werden geregeld bestempeld als promiscue. De Brugse, katholieke streekkrant *Burgerwelzijn* publiceerde volgende anekdote over een echtgenote die haar incivieke man de hoorns opzette : “Een inwoner van Sint – Andries, vader van drie kinderen voelde een noodzakelijke behoefte om zijn 3 spruiten met nieuwjaar te omhelzen. Ook zijn echtgenote wou hij wel eens zien. De man vloog de ‘piste’ van Sint Kruis uit en met veel moed rukte hij naar zijn woning. Hij was gelukkig er zijn drie kinderen aan te treffen, maar ... toen hij vaststelde dat een ‘plaatsvervanger’ in huis was, veranderde zijn vreugde in woede en kreeg het ongewenste personage een rammeling”⁶⁹.

De Vlaamse juffers die gedurende de oorlog een Duits lief hadden, werden al snel verweten na de bevrijding ook de Canadese en Engelse soldaten te versieren. Weerom benadrukte men zo het stereotype beeld van deze vrouwen als promiscue. “Dat duitsgezinde meisje dat op een duitsche officier zijn knieën zat, verklaart nu haar liefde aan een Canuck [Canadees]”⁷⁰. Het *Burgerwelzijn* waarschuwde de Engelse soldaten : “*Because my dear English – soldier* het is zo lang niet geleden dat uw ‘*lovely girl*’ de rouw droeg voor haren Duitschen onderofficier Willy, waar ze een jaar lang mee verloofd was en die nadien aan

68 SOMA. HCLV. Toestand in de provincies en gemeenten. West-Vlaanderen. Algemene inlichtingen. “Geestestoestand van de bevolking. Van Kapitein-Commandant Herlant, Commandant van de rijkswachbrigade. 30 januari 1945” (map 958).

69 “In het Kamp van Sint Kruis”, in *Het Burgerwelzijn*, 20.1.1945, p. 1.

70 “Kustland en de provincie. Is het nu al carnaval?”, in *De Koerier*, 14.10.1944, p. 2.

- Het contrast tussen de gezichten van de geschorene en de omstaanders spreekt boekdelen en weerspiegelt volkomen de sfeer van de eerste dagen na de bevrijding, Ciney, provincie Namen, september 1944. (Foto SOMA nr. 29186)

't oostfront sneuvelde"⁷¹. Volgens het stereotype beeld ruilden ze hun Duitse vriendjes simpelweg in voor een Engelsman of Canadees. Van liefde was dan ook geen sprake. In werkelijkheid ging het om "het smeer"⁷². Een Duitse vriend bracht extraatjes mee, net zoals een Engelse. Chocolate, sigaretten voor de vader, vlees voor een rijkelijk avondmaal, ... De *horizontale collaboratrice* leverde "uit vrije wil haar 'koopwaar' aan Duitse soldaten" in ruil voor iets anders⁷³. De collaborerende vrouw behoorde immers tot de zwakkere sekse die bezweek voor dergelijke materiële zaken⁷⁴.

Het *food for sex*-concept weerklonk duidelijk in deze visie. Een dagboek van een jongen uit Dendermonde trad dit bij; "Neven ons woont MDK, een meisje van ongeveer mijn leeftijd. Dit lieven kind heeft blijkbaar van de oorlog niet te lijden gehad in die zin dat honger en gebrek aan een degelijke kledij bij haar en de overige gezinsleden onbekende begrippen waren. Zij verdiende geld op een manier, zegt men, die reeds eeuwen oud is...met de smoekelaars en zelfs met iemand die bij de Gestapo in dienst zou zijn. Er is een gezegd dat volgend luidt; 'Een vrouw kan, als ze schoon is en zij er zich op wil toeleggen, meer verdienen met haar gat dan een man met tien kilo verstand' en een

71 "Deep in my hearth", in *Het Burgerwelzijn*, 14.10.1944, p. 3.

72 "Deep in my hearth", in *Het Burgerwelzijn*, 14.10.1944, p. 3.

73 "Van alles wat. 'Heur haar af!'", in *De Nieuwe Gazet*, 25.9.1944, p. 2.

74 "Een opstandsbeweging in het gevangenkamp te St. Kruis", in *Het Burgerwelzijn*, 16.9.1944, p. 2.

mens zou het nog moeten geloven ook”⁷⁵. De link met prostitutie kwam zeer dichtbij. De Antwerpse liberale *De Nieuwe Gazet* schreef: “Op die soort van prostituees mocht wel eerst de operatie van ‘heer haar af’ worden toegepast”⁷⁶. Daarenboven riepen tijdgenoten die het spel van het kaalscheren bijwoonden de vrouwen scheldnamen zoals “Gestampde hoeren ! Duitse matrassen ! Kутten van de *Wehrmacht* !” toe⁷⁷. De vergelijking met prostituees was compleet.

Soms werd horizontale collaboratie ook verbonden met verklikking. Het *Burgerwelzijn* verhaalde over de promiscue meisjes die na een Duits lief, een Engelsman aan de haak wilden slaan. De meisjes kregen verwijtend volgende vraag toegespeeld: “En toen gij sommige van onze vrienden naar de Kommandantur deed roepen om ondervraagd te worden nopens zekere feiten, was dat ook vaderlandsliefde ?”⁷⁸. Een andere Antwerpse collaboratrice werd verweten haar man en bloedeigen moeder verklikt te hebben⁷⁹. Een derde vrouw die “in intieme relaties was en die haar kamer steeds op slot was” verklikte zelfs haar zoon⁸⁰. Waarom werden deze vrouwen nu kaalgeschoren ? Welke betekenis schuilt in het ritueel ?

Deconstructie van de vrouwelijkheid

Het seksuele van de collaboratievorm sprak uit de straf zelf. Het verleidelijke lichaam waarmee de collaboratiefeiten waren gepleegd, stond dan ook centraal in de repressievorm. Gaandeweg werd dit lichaam ontdaan van zijn vrouwelijkheid en tot de lelijkheid zelve gemaakt. Eerst en vooral werd de vrouw getroffen in haar voornaamste wapen, de haren. Met haar vrouwelijke lokken had ze de Duitse man verleid. Met schaar, mes en tondeuses werden deze onschadelijk gemaakt. De haren werden niet netjes afgeschoren. Vaak resteerden hier en daar nog plukken, wat de vrouw des te meer afstotelijk maakte.

Het bleef echter niet beperkt tot de haren. Heel het lichaam dat de Duitse bezetter had verleid, droeg de straf. De ‘onvaderlandse’ vrouwen kregen Hitlersnorren en hakenkruisen opgetekend. Door de eens gevreesde nazi-symbolen uit hun officiële, oorspronkelijke context te halen, werd de spot gedreven met de voormalige bezetter. Soms werden de hakenkruisen ook aangebracht op een ontblote borst. Dit was echter

75 SOMA. “Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944”, p. 160-161.

76 “Van alles Wat. ‘Heer haar af !’”, in *De Nieuwe Gazet*, 25.9.1944, p. 2.

77 SOMA. “Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944”, p. 161.

78 “Deep in my hearth”, in *Het Burgerwelzijn*, 14.10.1944, p. 3.

79 “Die verdient het”, in *De Nieuwe Gazet*, 22.3.1945, p. 2.

80 “Twee vuige verkliksters voor den kriegsraad. Een moeder leverde zoon uit !”, in *Vooruit*, 13.10.1945, p. 1.

eerder uitzondering dan regel ⁸¹. Ondanks de seksueel getinte straf bleven de rituelen dus toch binnen de perken van bepaalde burgerlijke normen. Meer dan eens kregen de ‘onvaderlandse’ meiden een foto van de *Führer* in hun handen gedruwd om het beeld te vervolmaken.

Een film opgenomen in de septemberdagen van 1944 op de Vogelmarkt te Antwerpen toont de metamorfose van een iets oudere en een jonge, incivieke vrouw. Een grote menigte keek toe hoe men aan de transformatie van de twee collaboratrices begon. Terwijl men de haren van de oudere vrouw knipte, kreeg de jongere een hakenkruis op haar voorhoofd geschilderd. Vervolgens bewerkte een vaderlandslievende vrouw de haren van de jongste collaboratrice. Deze incivieke vrouw werd tevens een baardje opgeschilderd. Door dit mannelijk symbool werd de vrouw vermannelijkt. Ook dit droeg bij tot de deconstructie van haar zachte vrouwelijkheid. Nadat haar laatste haren verdwenen waren, mocht ze op de foto met Hitler ⁸².

• Het “onvrouwelijk” maken van een collaboratie in geleidelijke stappen, Antwerpen, Vogelmarkt, september 1944. (VRT, De bevrijdingsdagen in het Antwerpse, september-oktober 1944)

De beelden van Antwerpen laten duidelijk zien hoe men de collaboratrices herboetseerde totdat hun innerlijke lelijkheid weerspiegeld werd in hun uiterlijk. Eens van haren ontdaan, beklad met nazi-symbolen en Hitlersnorretjes, was de zachte vrouwelijkheid waarmee ze mannen hadden verleid, verdwenen. De vrouwen werden getroffen in hun vrouwelijkheid. Een proces van deseksualisatie was voltooid ⁸³. Ook voor tijdgenoten die op de eerste rij stonden, betekende het een hele metamorfose. “Zo’n kale kop verandert

⁸¹ Slechts één maal kwam ik het aanbrengen van hakenkruisen op een ontblote borst tegen. In het interneringskamp in Breendonk bekladde ‘tante Jeanne’ de borst van een incivieke vrouw nadat ze haar de haren had afgeschoren (TELEVOX. Defensie. Audiovisueel & Multimedia. Repressie Breendonk. 1944).

⁸² VRT. De bevrijdingsdagen in het Antwerpse, september-oktober 1944.

⁸³ Dit begrip ontleen ik aan Fabrice Virgili, die het kaalscheren van vrouwen in Frankrijk onderzocht (FABRICE VIRGILI, *La France “virile”...*, p. 249).

iemands uiterlijk werkelijk geweldig”, noteerde een jonge Dendermondenaar in zijn dagboek ⁸⁴.

De vooraanstaande rol van de *lieux de mémoires*

Deze deconstructie van de vrouwelijkheid speelde zich slechts sporadisch af in interneringskampen. Een filmfragment opgenomen in het interneringskamp van Breendonk toont hoe ‘*tante Jeanne*’ een vrouw kaalscheert, de borst van de geïnterneerde bekladt met een hakenkruis en de vrouw tot slot dwingt in een lijkst plaats te nemen ⁸⁵. Tante Jeanne was voor tijdgenoten geen vreemde. Zowel het *Zwartboek* als de *Rommelpot* deden meer dan eens hun beklag over de escapades van de vrouw ⁸⁶. Balace onderschreef het buitensporige van de daden van tante Jeanne. Ze waren volgens hem “*un dérèglement mental s'apparentant à du sadisme à connotation sexuelle*” ⁸⁷. De sfeer die uit deze beelden sprak, was dan ook geheel anders dan bij de andere foto's en filmpjes waar vrouwen werden kaalgeschoren te midden van een grote menigte. De lachende massa op de achtergrond ontbrak bij de beelden uit het kamp. De meeste vrouwen werden kaalgeschoren buiten de muren van een interneringskamp, op straat. Hier zorgde het collectieve als het ware voor een zekere ontlading van de spanning die in de prenten vervat zat.

Vaak vormde het gemeente- of stadhuis de achtergrond. Het kaalscheren gebeurde niet in de publieke gebouwen zelf. Wel werden kale vrouwen aan de volksmenigte getoond op het balkon van het stad- en gemeentehuis te Brugge en Izegem ⁸⁸. Andere incivieken werden overigens vaak naar dit hart van de gemeente opgeleid. Het gemeentehuis bevond zich dan ook in het centrum van het dorp en vormde een als vanzelfsprekende verzamelplek bij feestvreugdes zoals tijdens de bevrijdingsdagen. Naast het geografische centrum was het stad- en gemeentehuis ook de *locus* van de macht. Politiek, administratief en bestuurlijk gezag werden hier geconcentreerd. Net dit machtscentrum was vier jaar lang bezet door Nieuwe Orde-gezinden. Met het kaalscheren aan de voet van de publieke gebouwen, werden de machtscentra terug opgeëist. Gemeente- en stadhuizen droegen dus een politiek symbolische geladenheid in zich als decor van de straatrepressie.

Vrouwen werden tevens kaalgeschoren in de naaste omgeving van bekende monumenten. Te Brugge knielden ze neer voor de standbeelden van Jan Breydel en Pieter De Coninck.

---

84 SOMA. “Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944, p. 160”

85 TELEVOX. Defensie. Audiovisueel & Multimedia. Repressie Breendonk. 1944.

86 “Heldinnen van de weerstand”, in *Rommelpot*, 15.11.1946, p. 13; A. BROUWERS, *Uit het zwartboek der zwarten...*

87 FRANCIS BALACE, “Les hoquets de la liberté...”, p. 117.

88 Mij meegedeeld door Andries van den Abeele; SOMA. *Correspondance du clergé régulier et séculier et de membres de religions non catholiques avec des informations supplémentaires après l'enquête l'Église 1940-1945 du CEGES, 1978-1988*. “Vanverbeke Albert”.

Voorzien van hun nieuwe haartooi dienden de vrouwen Vlaamse liederen te zingen voor de helden van de Guldensporenslag⁸⁹. De nabije aanwezigheid van deze Vlaamse vrijheidstrijders en de gedwongen onderdanige positie van de vrouwen, was mogelijk niet betekenisloos. Aan het begin van de oorlog, na de achttiendaagse veldtocht, verzamelde de Duitse bezetter zijn oorlogsbuit op het Belgische leger aan de voeten van Breydel en De Coninck⁹⁰. Was dit een knipoog van de Duitse bezetter naar de Vlaams-nationalisten, alsof hij het Belgische, Franstalige leger en zo ook het Franstalige België had verslagen? Door de vrijheidstrijders te linken aan de bezetter, waren ze bezedeld. Met het kaalscheren van de collaboratrices, die bovendien Vlaamse liederen dienden te zingen voor Breydel en De Coninck, werden de onteerde symbolen van de Vlaamse Beweging terug opgeëist.

Ook de omgeving van een oorlogsmonument deed dienst als locatie voor het kaalscheren. Zo vormde het Heldenplein met zijn oorlogsmonument ter nagedachtenis van de Eerste Wereldoorlog in Dendermonde het decor voor deze vorm van straatrepressie⁹¹. In Ekeren keek het standbeeld van Leopold II toe op het kaalscheren van een vrouw⁹².

De ene plek sluit de andere niet uit. Zo bevond het standbeeld van Leopold II in Ekeren zich op een centraal gelegen plein, voor het gemeentehuis. De verschillende symbolisch geladen plaatsen konden ook gecombineerd worden via een optocht door de stad of langs meerdere gemeenten. Vier jonge vrouwen werden in het voorlopige interneringskamp *Kasteel Zorgvliet* in Ruddervoorde van hun haren beroofd. Vervolgens dienden ze zich te voet naar het gelegenheidskamp in de Boomgaardstraat in Brugge te begeven. Een werkelijke stoet met drie Gestapomannen vooraan en de vier kaalgeschoren vrouwen aan het einde, werd gevormd. Een verzetsman reed op een motor voor hen uit, de bevolking attent makend op hun komst. Het volk stroomde toe, tierde en spuwde de opgeleiden in het gezicht⁹³. Op een fotoreportage bewaard in het stadsarchief van Antwerpen, is een tocht van een kaalgeschoren vrouw doorheen Borgerhout te volgen⁹⁴.

Stad- en gemeentehuizen, centrale pleinen en monumenten; het gaat telkens om plaatsen die bepaalde waarden in zich dragen. Een monument voor oorlogsslachtoffers zoals in Dendermonde verwijst naar vaderlandsliefde en het standbeeld van Leopold II draagt eerbied en respect voor de Belgische monarchie in zich. Het gemeente- en stadhuis staan voor de lokale macht en democratie. Bovenal verbonden deze elementen de bevolking

89 LUC SCHEPENS, *Brugge bezet...*, p.9; CARLOS VLAEMYNCK, *De bevrijding van Brugge (12 september 1944)*, Brugge, 1975, p. 58.

90 LUC SCHEPENS, *Brugge bezet...*, p. 56-57.

91 SOMA. "Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944", p. 160.

92 VRT. De bevrijdingsdagen in het Antwerpse, september-oktober 1944.

93 KURT RAVYTS & JOS RONDAS, *Het Brugse...*, p. 279-280.

94 Stadsarchief Antwerpen. Foto's. Aanhoudingen van collaborateurs in Borgerhout. Foto's 21483-21488.

in een collectiviteit die zich verwant voelde door deze waarden. Ook de Belgische vlag droeg hiertoe bij. Het rood-geel-zwart kleurde de straten waardoor de collaborateurs werden opgeleid. Op foto's en films van het kaalscheren stonden de driekleuren die op de achtergrond wapperden, in schril contrast met de nazi-symbolen aangebracht bij de incivieke vrouw. In Brugge droegen vier mannen een groot exemplaar van de Belgische vlag voorop in een stoet van zojuist aangehouden incivieken⁹⁵. Dit benadrukte het vaderlandslievende karakter van het opleiden van incivieken.

Deze gedeelde monumenten en de nationale driekleur speelden een cruciale rol in de bevrijdingsdagen als politiek moment. De bevrijding vormde de overgang van oorlog naar vrede, van een autoritaire bezetting naar de herbevestiging van een parlementaire monarchie⁹⁶. In de chaotische bevrijdingsdagen boden de monumenten, de nationale vlaggen en de gemeente- en stadhuizen een houvast. De alomtegenwoordigheid van deze symbolen in de straten benadrukte het voortbestaan van een Belgische, parlementaire monarchie en het geloof van 'het Belgische volk' hierin. De monumenten en Belgische driekleur verbonden de heterogene bevolking op een symbolische wijze in een ingebeeld 'volk'. Vier jaren van buitenlandse bezetting hadden de collectieve identiteit heel wat schade toegebracht en grote verdeeldheid onder de bevolking gezaaid. Mensen behoorden tot rivaliserende collaboratiebewegingen en ideologisch uiteenlopende verzetsgroeperingen. Tijdens de Duitse bezetting namen de vreemde macht en Nieuwe Orde-gezinden monumenten, gemeenten- en stadhuizen in. Met de bevrijding zochten de mensen toevlucht tot de *lieux de mémoires* en de nationale driekleur die 'het volk' visueel verbeeldde. Via de gedeelde monumenten en met het kaalscheren van collaboratrices herconstitueerde 'het volk' zichzelf. De 'onvaderlandse' vrouw werd gemarkeerd en daardoor uitgesloten uit 'het volk'. Dit collectief uitsluiten van de collaboratrices, verstevigde het idee van 'één volk'. Omstanders participeerden dan ook actief aan het ritueel. In de *lieux de mémoires* en de gemeenschappelijke daad van het kaalscheren van collaboratrices reconstrueerde 'het volk' een eenheid en een collectieve identiteit.

Over de participanten

'Het volk' was dus een belangrijke actor. Om zijn collectieve identiteit te bevestigen, diende het te participeren. De vrouwen moesten dan ook gezien worden. Hen tentoonstellen op een balkon of via een optocht door de stad, zodat een ruim publiek hen kon aanschouwen, maakte integraal deel uit van de straf. De toekijkende menigte nam steeds dezelfde plek in. Ze vormde de buitenste cirkel. De collaboratrice was het

⁹⁵ Stadsarchief Brugge. Fotocollectie. Verzameling J. Meertens (4 foto's).

⁹⁶ HANNAH ARENDT, "1. L'événement et le rite en discontinu", in ALAIN BROSSAT (red.), *Libération, fête folle. 6 juin 44-8 mai 45 : mythes et rites ou le grand théâtre des passions populaires*, Parijs, 1994, p. 34; ANTOON VRINTS, *Het theater van de straat...*, p. 484.

centrum, leden van het verzet en gelegenheidskappers vormden de eerste cirkel rond haar en het publiek omsloot de verzetsleden. Beelden van het kaalscheren van een vrouw in Ekeren gaven deze opstelling duidelijk weer.

- Een menigte staat op het plein voor het gemeentehuis te wachten terwijl de verzetsleden en een politieagent erop toe zien dat niemand in de voorbehouden ruimte treedt, Ekeren, oktober 1944. (VRT, Bevrijdingsdagen in het Antwerpse, september-oktober 1944)

De massa deed echter meer dan louter toekijken op het spektakel. Ze nam niet enkel een passieve houding aan. Het volk tierde, lachte en riep. Geluid vormde dan ook een aanzienlijke component van de straf. De brommer die voorop reed bij de vermelde optocht van Ruddervoorde naar Brugge maakte het volk attent op de komst van de collaborateurs. Het gelach en gejoel van de toeschouwers vormden een ander geluidsaspect. Daarnaast klonk nog het verbale lawaai. De menigte riep de vrouwen allerlei scheldnamen toe: “Gestampde hoeren!” “Kutten van de *Wehrmacht*!” Het volk tierde en riep: “Heur haar af met de scheer!”⁹⁷.

De participatie van de massa ging ook verder dan het getier en gejoel. De menigte leerde snel en vroeg soms zelf om spektakel. Toen op 3 oktober 1944 de Blankenbergse rijkswacht enkele aangehouden personen van het verzetslokaal van de *Armée de Belgique* wilde overbrengen naar het plaatselijke interneringskamp, verdrong zich een grote groep voor het verzetslokaal. In de massa riep een verzetsman op de vrouwen kaal te scheren. De menigte nam de leuze over. Vooraan stonden reeds enkele vrouwen met de schaar in de hand klaar. Wanneer de verdachten naar de auto werden geleid, sprongen de met scharen bewapende vrouwen op de incivieken. Eén vrouw slaagde erin een collaboratrice

⁹⁷ SOMA. “Tekst (dagboek) over Dendermonde & Aalst tijdens de bezetting, september 1943-augustus 1945 van Frans De Koninck. 5 september 1944”, p. 160-161; “Heur Haar af met de Scheer!”, in *De Nieuwe Gazet*, 21.9.1944, p. 3.

bij de kraag te vatten. Nog voor ze de kans kreeg het kapsel van de ‘onvaderlandse’ vrouw bij te werken, kwam de rijkswachcommandant tussen. Voor de menigte liep het af met een sisser⁹⁸. Niettemin toonde dit aan dat de massa zelf om het kaalscheren vroeg en actief wilde participeren.

Verschillende beelden en vele geschreven bronnen laten verzetsmannen een belangrijke rol spelen bij het kaalscheren. Men kan niet ontkennen dat verzetsleden vaak betrokken waren bij de daad. Ze bevonden zich in de directe omgeving van de collaboratrice, vaak uitgerust met een machtsymbool. Een geweer, stok of mes was op tal van beelden te zien. Ook het uniform waarin de verzetsleden zich hulden, spreidde hun macht tentoon. De verzetsleden vormden de eerste cirkel rond de collaboratrice. Zo stonden de meest zuiveren in direct contact met de onzuiveren. Op de beelden genomen te Ekeren was duidelijk op te maken hoe ze de tierende menigte op een veilige afstand hielden.

De verzetsleden namen echter niet steeds zelf de rol van gelegenheidkappers op zich. Vaak waren het ‘vaderlandse’ vrouwen die deze taak vervulden. Op de beelden van Antwerpen en Ekeren was bijvoorbeeld duidelijk te zien dat jonge vrouwen de scharen hanteerden. De zeven vrouwen te Torhout waren allen kaalgeschoren door vrouwen⁹⁹. In de menigte die klaarstond op 4 oktober in Blankenberge waren het ook vrouwen die de werkmiddelen paraat hielden. Dit lijkt tegenstrijdig met Fabrice Virgili’s studie over *les tondues* in Frankrijk. In de inleiding van zijn boek sprak hij enkel van mannelijke scheerders¹⁰⁰ en in de weinige voorbeelden waar hij expliciet de identiteit van de scheerder aanhaalde, betrof het bijna steeds mannelijke verzetsleden. Fabrice Virgili stelde echter nooit de vraag of het daadwerkelijk voornamelijk mannen waren die de scharen hanteerden. Toch benadrukte hij in zijn verhaal het beeld van de mannelijke agressors. De Franse mannen waren hun identiteit en mannelijke viriliteit kwijtgeraakt na hun vernederend verlies tegen de Duitse bezetter. Daarnaast hadden de Franse vrouwen hun rol in de economische productie in het thuisland overgenomen. Een dubbele vernedering voor de Franse man was dus het resultaat. Via het kaalscheren van de *horizontale collaboratrices* vonden de Franse mannen hun identiteit en viriliteit terug¹⁰¹.

Hoewel de uitvergroting van de kaalgeschoren vrouw als ultiem slachtoffer van de straatrepressie in Frankrijk niet zo sterk was als in Vlaanderen, spiegelde Fabrice Virgili op deze wijze toch een eenzijdig beeld van de vrouw als slachtoffer voor. Aangezien het in Vlaanderen vaak ‘vaderlandse’ vrouwen betrof die de scharen hanteerden, lijkt de

98 SOMA. HCLV. Verzet. West-Vlaanderen. “Algemene geestestoestand der bevolking te Blankenberge. Van 1ste opperwachtmeester Pollentier, Commandant der rijkswachbrigade aan de Commandant van het district. 4 oktober 1944” (map 1599).

99 KURT RAVYTS & JOS RONDAS, *Het Brugse...*, p. 229-230.

100 FABRICE VIRGILI, *La France “virile”...*, p. 7.

101 FABRICE VIRGILI, *La France “virile”...*, p. 304-311.

benadering van Virgili niet op te gaan in Vlaanderen. Vrouwen waren behalve slachtoffers duidelijk ook daders. Naast scheerders, vormden ze immers een deel van de menigte die participeerde aan het kaalscheren van *horizontale collaboratrices*. Op beelden is vaak te zien hoe vrouwen vooraan stonden bij het gebeuren. Zij schreeuwden, riepen de ‘onvaderlandse’ vrouwen scheldnamen toe, spuwden, lachten en tierden. Ook op deze manier vervulden vrouwen de rol van dader. Het kaalscheren was niet louter een vereenvoudigd man versus vrouw verhaal, waarbij de man zijn dominantie trachtte te herstellen. Heel ‘het volk’, waar ook vrouwen duidelijk deel van uitmaakten, was betrokken bij een op het eerste zicht charivareske straf.

Volgens Alain Brossat vormde het kaalscheren een ceremonie met een catharsis voor de toekomstige menigte tot gevolg¹⁰². Het was een grotesk feest met carnavaleske elementen. Lawaai maakte vaak deel uit van het gebeuren. Daarenboven was als vermeld het kaalscheren een eeuwenoude praktijk voor het straffen van deviant seksueel gedrag. Met het ritueel geweld werden *horizontale collaboratrices* die een grote inbreuk op het huwelijkssysteem van de gemeenschap hadden gepleegd, gestraft. Toch lijkt de bestempeling van het kaalscheren als een charivari niet helemaal op te gaan. Een charivari was erop gericht de relaties met diegene die het deviante gedrag stelde, terug te normaliseren. De persoon in kwestie werd enerzijds gestraft, maar anderzijds ook terug opgenomen in de gemeenschap. Het kaalscheren van *horizontale collaboratrices* was echter gericht op exclusie. Het slapen met de vijand was dan ook meer dan het overtreden van de regels van de gemeenschap met betrekking tot het huwelijkssysteem. Het vormde een werkelijk verraad¹⁰³. Eerder dan dat het kaalscheren een charivari om de relaties te normaliseren betrof, stonden processen tot exclusie uitgaand van ‘het volk’ centraal. Heel ‘het volk’ participeerde als dader. Het kaalscheren kan dan ook niet louter herleid worden tot de bevestiging van de mannelijke dominantie over vrouwen.

VI. Contrasterende beelden van vaderlandslievende vrouwen

Voor het kaalscheren van *horizontale collaboratrices* begaven verzetsleden, gelegenheidskapsters en de massa zich naar de gekende *lieux de mémoires*. ‘Het volk’ overwon zijn verdeeldheid, verbond zich en herbevestigde zichzelf via de gezamenlijke exclusie van de *horizontale collaboratrice*. Deze promiscue vrouw was het enkel om het ‘smeer’ te doen. Dit beeld staat in schril contrast met enkele andere vrouwen uit de bevrijdingspers. “Zooveel vrouwen hebben oprechte heldendaden gesteld... Zij hadden bewezen wat het vrouwelijk initiatief vermag ... Zij hadden evenzoveel als de mannen, in het bezette gebied, bijgedragen om de plannen van den vijand te kennen en te dwarsbomen als zij bijdroegen om de vrijheid en de onafhankelijkheid van het Vaderland te helpen heroveren”¹⁰⁴.

¹⁰² ALAIN BROSSAT, *Les tondues...*, p.207.

¹⁰³ FABRICE VIRGILI, *La France “virile”...*, p. 298.

¹⁰⁴ “De vrouwen blijven uitgesloten”, in *Het Burgerwelzijn*, 3.11.1945, p. 1.

Net zoals mannen bleven dappere, vaderlandse vrouwen zich verzetten tegen de bezetting van België. Hierdoor riskeerden ze gevangenschap in folterkampen en zo ook hun leven. Vooral de vrijzinnige pers benadrukte de heldhaftigheid van deze vrouwen. De communistische krant de *Rode Vaan* beklemtoonde de risico's die de vrouwen liepen door de gruwelijkheden van het folterkamp Fort-du-Hâche voor vrouwen uitgebreid te belichten¹⁰⁵. De liberale krant *De Nieuwe Gazet* schrok er niet voor terug een titel als "Een Vrouw hield de Duitschers tegen" te publiceren¹⁰⁶. Jonge vrouwen getuigden ook op een andere manier van vaderlandsliefde in de direct naoorlogse periode. Een delegatie van twintigjarige vrouwen diende in februari 1945 een voorstel in bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. Ze opperden dat alle meisjes tussen de zestien en vijftien tot tien dienst konden worden gesteld van de oorlogseconomie. Ook dit publiceerde de *Rode Vaan*¹⁰⁷. Vrijzinnige kranten durfden de focus leggen op actieve, vaderlandse vrouwen. Voor deze pers waren vrouwen niet louter passief en aangewezen op bescherming.

Deze positieve beelden werden echter overschaduwd door een andere reeds langer gekende, voorbeeldige vrouw waarmee de katholieke, conservatieve pers dweept: "De Moeder. Ze wacht op een brief die van een of ander verafgelegen front moet komen, op den terugkeer van haar jongens, op de vrede. De moeder zij de kleine vrouw, draagt den zwaarste last van de zware dagen die de mensheid thans beleeft... zij brengt het offer van haar leven in den persoon van haar zonen. ...En ze doet het niet uit roemzucht, maar uit liefde voor haar volk en land.... Ze vervult haar taak tot den laatste snik". "...en ze wacht. Op het wichtje dat ze het leven geschonken heeft tot het tateren en lopen kan. ...O! Die sterke moeders van mijn land. Niemand kan ooit vermoeden wat een zielskracht in haar soms nietig gestalte huist. Zolang er vrouwen zijn die het moederschap als een zegen aanvaarden zal ons volk jong, krachtig en schoon zijn. Burgerdeugd en alle andere zedelijke waarden kunnen slechts in edelmoedige naturen ontluiken En deze naturen worden alleen door de onzelfzuchtige moeder aan de maatschappij geschonken...."¹⁰⁸.

De echte vaderlandse vrouw was bereid haar zonen op het slagveld te verliezen. Het leven van deze onbaatzuchtige moeder stond in dienst van de goede opvoeding van haar zonen. Ze bracht hen burgerdeugd en andere zedelijke waarden bij. Niet enkel met het oog op de ontwikkeling van haar zonen zelf, maar uit liefde voor haar land. Zo zorgden vrouwen voor het bestaan van een jong en krachtig volk. Het leven van een onbaatzuchtige, vaderlandslievende vrouw stond dus in functie van haar natuurlijke

¹⁰⁵ "De vrouwenbeulen van 'Fort du Hâche'", in *De Rode Vaan*, 5.1.1945, p. 1.

¹⁰⁶ "Een Vrouw hield de Duitschers tegen!", in *De Nieuwe Gazet*, 11.1.1945.

¹⁰⁷ "Jonge vrouwen willen medewerken om het einde van den oorlog te bespoedigen", in *De Rode Vaan*, 10 en 11.2.1945, p. 2.

¹⁰⁸ "De Moeder", in *West-Vlaanderen*. Weekblad der bevordering van nijverheid, handel en wetenschap in West-Vlaanderen, 20.1.1945, p. 1.

plicht, het moederschap en instaan voor het voortbestaan van de natie. Wanneer *De Standaard* het schandaal van een vrouw die onrechtvaardig werd kaalgeschoren in Poppel aanklaagde, vermeldde ze niet enkel dat de vrouw inzake incivisme niets verweten kon worden. De krant vestigde de aandacht erop dat zij tevens een flinke, ernstige en bovendien ook nog zwangere huismoeder was ¹⁰⁹. De vrouw voldeed aan de traditionele plichten zoals een vaderlandse vrouw betaamt. Dit stond in schril contrast met de incivieke vrouwen en *horizontale collaboratrices*.

Een goede vrouw bracht “burgerdeugd en andere zedelijke waarden” bij aan haar zonen. Dit deed ze ten dienste van de maatschappij. Het was haar vaderlandse taak, net zoals mannen de natie militair dienden te beschermen. De vrouw was verdrongen tot de private sfeer en haar vaderlandse plichten speelden zich dan ook hier af ¹¹⁰. Ze diende de waarden die de samenleving hoog in haar vaandel droeg over te dragen op haar kinderen. Op die wijze bracht de vaderlandse vrouw haar zonen de gedeelde, nationale ideologie bij. Vrouwen droegen de nationale, collectieve identiteit over op hun zonen. Zo vormde de vrouw de kern van de natie.

Volgens Nira Yuval-Davis, die de verschillende wijzen waarop vrouwen participeerden aan nationale en etnische processen belichtte, behoorde dit overbrengen van de collectieve identiteit tot een van de belangrijkste taken van vrouwen als moeders van de jongste generaties van een natie ¹¹¹. Wanneer jonge mannen dan voor de ideologie van de vreemde bezetter kozen, kon dit teruggevoerd worden op de tekortkoming van de moeder in haar vaderlandslievende taak. Deze boodschap sprak tevens uit een foto van een kaalgeschoren vrouw, twee kinderen en man voor het portaal van een woning. De poses waren duidelijk gedictieerd. De vrouw in het midden met de kinderen aan haar linkerzijde en de man aan haar rechterkant, de opstelling van een traditioneel gezinsportret. Enkel de vrouw was toegetakeld. Naast haar kale hoofd droeg ze een opgetekende Hitlersnor en hield ze het portret van de *Führer* in haar handen. De man en kinderen droegen geen verdere tekenen van straatrepressie. De oneer die sprak uit de gemarkeerde vrouw straalde als het ware af op de man en kinderen. Door de vrouw in haar gezinsverband af te beelden, werd ze impliciet gestraft in haar rol van moeder en echtgenote ¹¹².

109 “Incivieken van de vrede. De heldendaden van mei 1945 te Poppel”, in *De Standaard*, 19.2.1945, p. 2.

110 IDA BLOM, “1. Gender and Nation in International Comparison”, in IDA BLOM, KAREN HAGEMANN & CATHERINE HALL (reds.), *Gendered Nations. Nationalisms and gender Order in the Long Nineteenth Century*, New York, 2000, p. 16.

111 NIRA YUVAL-DAVIS & FLOYA ANTHIAS (reds.), *Woman – Nation – State*, London, 1989, p. 9; KAREN HAGEMANN, “9. A Various ‘Volk’ Family: the Nation, the Military, and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806-1815”, in IDA BLOM, KAREN HAGEMANN & CATHERINE HALL (reds.), *Gendered Nations. Nationalisms and gender Order in the Long Nineteenth Century*, New York, 2000, p. 192.

112 ADVN. Foto. Bilzen repressie 1944 of 1945. (VFA 870).

• Op 4 september 1944, de eerste dag van de bevrijding, wordt de rekening vereffend. Duitsgezinde vrouwen worden in Mont-sur-Marchienne bij Charleroi door leden van het verzet opgepakt, bij één van hen is het haar al afgeknipt.
(Foto SOMA nr. 28294, rechten voorbehouden)

Ook *horizontale collaboratrices* schoten tekort in hun traditionele, vrouwelijke taken. Vaderlandslievende vrouwen stonden in voor het voortbestaan van de natie. Immers, “zolang er vrouwen zijn die het moederschap als een zegen aanvaarden zal ons volk jong, krachtig en schoon zijn”¹¹³. Voorbeeldige vrouwen zorgden voor de reproductie en zo voor het overleven van de natie. Ze creëerden leven, nieuwe generaties voor de natie. Zeker in tijden van crisis stonden vrouwen zo garant voor continuïteit¹¹⁴. *Horizontale collaboratrices* kozen echter voor Duitse mannen. Zo brachten ze dit verder bestaan van de natie in gevaar. Het ging zelfs verder dan dat. Niet enkel ontnamen ze de eigen natie nieuwe generaties, maar schonken ze deze aan de bezetter. Door de keuze voor een Duitse man, droeg een *horizontale collaboratrice* bij tot het overleven van de vijandige natie. Zo schoot de ‘onvaderlandse’ vrouw tekort in haar taak van het bewaren van de nationale en etnische grenzen¹¹⁵. Door de *horizontale collaboratie* verdween de grens

113 “De Moeder”, in *West-Vlaanderen*. Weekblad der bevordering van nijverheid, handel en wetenschap in West-Vlaanderen, 20.1.1945, p. 1.

114 NIRA YUVAL-DAVIS & FLOY ANTHIAS (reds.), *Woman – Nation – State...*, p. 7-9. SILKE WENK, “4. Gendered Representations of the Nation’s Past and Future”, in IDA BLOM, KAREN HAGEMANN & CATHERINE HALL (reds.), *Gendered Nations. Nationalisms and gender Order in the Long Nineteenth Century*, New York, 2000, p. 65.

115 NIRA YUVAL-DAVIS & FLOY ANTHIAS (reds.), *Woman – Nation – State...*, p. 7-9.

tussen bezetter en bezette. De *horizontale collaboratrice* had de Duitse vijand tot in de privé-sfeer van de natie uitgenodigd. De bezetter raakte de natie in haar kern. Dit zaaide verdeeldheid en bracht de nationale, collectieve identiteit in gevaar.

Dit gevaar voor de collectieve identiteit trof niet enkel mannen. De nationale, collectieve identiteit behoorde immers ook tot vrouwen, tot heel de bevolking. Vandaar dat zowel mannen als vrouwen zich gezamenlijk naar gemeentehuizen, stadhuizen, monumenten begaven. De *lieux de mémoires* en de Belgische driekleur verbonden de bevolking en herconstitueerden haar collectieve identiteit. ‘Het volk’ bleef dan ook niet enkel passief. Het participeerde aan de daden van straatrepressie tegen incivieken. Met het kaalscheren van *horizontale collaboratrices* uitte de bevolking haar vaderlandsliefde. Door de rituelen die de exclusie van de verraadster vertolkten, overwon ‘het volk’ zijn verdeeldheid.

Deze repressiedaad vormde niet enkel een spel van mannelijke dominantie versus de zwakkere, getroffen vrouw, zoals vaak wordt aangenomen. De realiteit is echter complexer. Rollen inzake nationale en etnische processen worden immers niet louter opgedrongen aan vrouwen. Het traditionele, vaderlandse moederschap werd niet enkel door actieve mannen opgelegd aan passieve vrouwen. Vrouwen werken zelf actief mee aan het in stand houden van de traditionele taken en controleren andere vrouwen in hun vaderlandse rollen¹¹⁶. Vrouwen bleven dan ook niet passief tijdens het kaalscheren van de *horizontale collaboratrices*. Ze participeerden en maakten deel uit van ‘het volk’ dat met het kaalscheren zijn collectieve identiteit herconstitueerde. Ze lachten, scholden, riepen en tierden. Ze speelden zelfs een hoofdrol in het ritueel. In Vlaanderen waren het vaak vrouwen die de scharen hanteerden. Zij gingen over tot de deseksualisatie van de ‘onvaderlandse’ vrouwen. Ze beroofden de *collaboratrices* van hun vrouwelijkheid en lieten zien dat deze gefaald hadden in hun vaderlandse plichten. Vrouwen namen dus niet enkel een slachtofferpositie in tijdens de straatrepressie. Ze vervulden tevens de rol van dader.

---

* CAROLIEN VAN LOON (°1982) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen (2000-2002) en de Vrije Universiteit Brussel (2002-2004). Momenteel is zij verbonden aan de onderzoeksgroep politieke geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Daar bereidt zij een proefschrift voor over lokale electorale cultuur in het interbellum.

---

116 NIRA YUVAL-DAVIS & FLOY ANTHIAS (reds.), *Woman – Nation – State...*, p. 11.